

ISSN 0453-8048

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 470' 2000

**Харків
2000**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

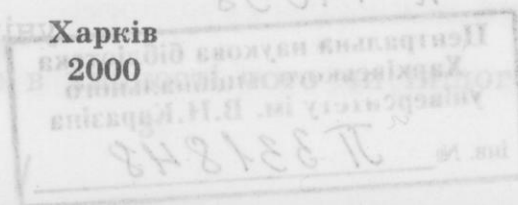
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 470'2000

ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Харків
2000

Вісник присвячений розгляду актуальних проблем теорії та практики політичних процесів в Україні, становлення суверенної, демократичної держави. Чільне місце у Віснику посідає аналіз проблеми легітимності влади за умов політичної модернізації суспільства. Багато статей присвячено становленню політичних інститутів, питанням взаємодії центральної та регіональної влади.

Для викладачів, наукових працівників, аспірантів та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Редакційна колегія

Відповідальний редактор: Академік АПН України,
д-р філос.н., проф. Сазонов М.І.

Члени редколегії:

д-р філос.н., проф.	Мамалуй О.О.,
д-р філос. н., проф.	Куць О.М.,
д-р іст.н., проф.	Калініченко В.В.,
д-р іст. н., проф.	Кравченко В.В.,
д-р соціол.н.,	Шедяков В.Б.,
канд.філос. н., доц.	Довбня О.М. /відп. секретар/.

Адреса редакційної колегії: 61077, Харків, пл.Свободи, 4, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, кафедра політології, тел. 45-71-63.

Друкується за рішенням Вченої ради Харківського національного університету, протокол № 2 від 25.02.2000 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 4063

К-14038

© Харківський національний університет, 2000

Центральна наукова бібліотека
Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна

інв. №

П 331848

ПРО ПОНЯТТЯ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Явище тоталітаризму, його передумов, генезис, практика становлення, внутрішні протиріччя, проблеми і шляхи подолання є об'єктом вивчення різних наук - історії, соціальної філософії, соціології, психології, політології. У межах кожної з них цей надто складний і різноманітний феномен розглядається у різних аспектах. Скажімо представників політичної науки тоталітаризм цікавить і з точки зору його гносеологічних передумов /історія політичної думки/, і в плані його історико-практичного утвердження, розвитку і краху /політична історія/, і з позицій дослідження специфіки соціальних взаємодій і перетворень, особливостей типу політичної культури, взаємодії суспільства й індивіда /політична соціологія і психологія/. Свого роду "інтегральну", узагальнену картину тоталітаризму одержують у політичній науці представники того її напрямку, який займається типологією політичних режимів. При цьому під "типологією" згідно з веберівською традицією розуміється у першу чергу класифікація "чистих" або ідеальних типів /див.: 1, с.53-63/, що дає методологічну основу для переходу до різноманіття конкретних практичних реальних типів політичних режимів. Однак таке розуміння типології політичних режимів конче вимагає чітко визначитися з поняттям політичного режиму. Дійсно в сучасній літературі зустрічаються найрізноманітніші інтерпретації даного поняття. Говорять, наприклад, про політичні режими праві й ліві, парламентські і президентські, тоталітарні і демократичні й т.ін.

Проблема полягає не в хибності того чи іншого підходу, а у

використанні адекватного /з точки зору аналізу внутрішньої логіки політичних режимів взагалі і суттєвих характеристик тотолітаризму зокрема/ визначення політичного режиму відповідно до завдань дослідження. Так, відомий французький політолог Ж.-Л.Кремон у своїй праці “Західні політичні режими” визначає політичний режим як “сукупність елементів ідеологічного, інституційного і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на певний період” / I, с.55 /, і з допомогою цього визначення, що цілком природно, веде мову про парламентський і президентський режим сучасних демократій Заходу. Тобто у даному випадку термін “політичний режим” використовується для характеристики видових відмінностей різних форм правління демократичного типу. Якщо ж ставиться інше завдання - розвести демократію і недемократію взагалі, то поняття політичного режиму вживається в іншому, більш абстрактному значенні: під політичним режимом розуміється система конституційних /законних/ порядків і конкретне втілення цієї системи на практиці /див.: I, с.55/. Інакше кажучи, політичний режим - це сукупність засобів і методів реалізації політико-владних відносин у суспільстві. Дані засоби і методи розкриваються практично у взаємодії протилежностей “політична влада - індивід”, яка і представляє на найбільш абстрактному рівні внутрішню логіку політичного режиму. Згідно з двома основними “моделями” процесу політичної соціалізації особи /”моделі” інтересу і “моделі” підпорядкування/, то характеризують два основні типи взаємодії політичної влади й індивіда, всі сучасні політичні режими підрозділяються на два великих типи: демократичні і антидемократичні, і в цьому полягає найбільша різниця між політичними режимами сучасності.

Загалом кажучи, до антидемократичних режимів належать два

“ідеальних” типи - авторитарний і тоталітарний. /А втім, при більш конкретному аналізі режимів, існуючих у тій чи іншій країні, використовують характеристики “нечистих”, “проміжних” типів політичних режимів, що є модифікаціями авторитарного: жорстко-авторитарний, помірно-авторитарний режим/. Однак межа, яка, безумовно, існує між ними, є набагато менш різкою, ніж між двома цими режимами, з одного боку, і демократичним режимом - з другого. Це стає очевидним уже при визначенні терміна “тоталітарність”.

У логічному сенсі антиподом демократії є авторитарність, яка являє собою такий спосіб організації соціальних взаємодій, при якому правлячі домінують над керованими / на протилежність до цього демократія у загальносоціологічному плані характеризується кінцевим домінуванням керованих над керуючими або рівністю сторін/. У такому розумінні демократія і авторитарність - внутрішні протилежності, що іманентні будь-якій /у тому числі і політичній/ системі. На практиці ці протилежності утворюють, як правило, сполучення з перевагою однієї з них. Абсолютна демократія - така ж аномалія, як і абсолютна авторитарність. Але в цьому аномальному вигляді вони також зустрічаються на практиці. Гранична абсолютизація асиметрії владних відносин /однобічної влажності/ авторитарності, яка взагалі схильна до саморозвитку, до перетворення в систему “влада заради влади”, і є тоталітарність /букв. - “цілісність”, “всеохопність”/. Прикметник “тоталітарний” застосовується звичайно для характеристики таких політичних режимів, які прагнуть до повного /тотального/ контролю над усіма формами життєдіяльності суспільства і над життям кожної людини зокрема. Використаний уперше у 20-х роках італійськими критиками фашистського режиму Муссоліні Дж.Амендолою і П.Гобетті, даний термін був із задоволенням запозичений італійськими й

німецькими фашистами для формулювання їх власної мети - побудови тоталітарної держави /"Stato totalitario"/. Це, мабуть, єдиний випадок використання вказаного терміна у позитивно-оцінному значенні ; частіше переважає негативне, осудливе значення, особливо - при його використанні в пропагандистському і морально-етичному планах. Що ж до наукового вживання, то даний термін досить поширений у німецькій класичній філософії /особливо у Гегеля/, а в політології він активно використовується з кінця 40-х років /з часів "холодної війни"/. Перш за все термін "тоталітарність" був орієнтований на використання при аналізі режимів фашистської Німеччини, Італії, СРСР, КНР, а потім і в інших країнах "перемігшого соціалізму", час від часу приваблюючи до себе підвищений інтерес то в одних, то в інших країнах Заходу. Власне кажучи, в наукове вживання поняття тоталітарної держави було введено ще в кінці 30-х років Карлом Шмідтом, а в 1939 р. американським філософським товариством був навіть проведений симпозиум, присвячений його осмисленню. Однак фундаментальна наукова політологічна розробка тоталітаризму як феномену і політичного режиму розпочалася уже після Другої світової війни, підживлюючись не лише завданнями історичного дослідження фашизму, але й атмосферою "холодної війни", що утвердилася на той час протистоянням західних демократій комуністичному табору /див.: 2, 3 /.

До перших робіт, що стали своєрідним плацдармом для подальшого теоретичного аналізу тоталітарних режимів, відносяться "Походження тоталітаризму" Х.Арендт та "Тоталітарна диктатура і автократія" З.Бжезинського і К.Фрідріха. У них феномен тоталітаризму вперше одержав систематизоване соціологічне і політологічне осмислення. Слід наголосити, що виділені Бжезинським і Фрідріхом

суттєві ознаки тоталітаризму /влада належить одній масовій партії; сама партія організована недемократичним способом - будується навколо харизматичного лідера; домінуюча роль офіційної ідеології; монополія на засоби масової інформації; централізована система економічного управління; загальний терористичний поліцейський контроль/, хоча й дискутуються науковцями, критикуються за їх неповноту, все ж таки підготували ґрунт для багатьох теоретичних концепцій тоталітаризму, точніше - критики "тоталітарної моделі", що подається з позицій західної демократії. Класичними роботами такого типу в науковій літературі є праці Р.Арона /"Демократія і тоталітаризм"/, Ф.Хайєка /"Пагубна самовпевненість", "Дорога до рабства"/, К.Поппера /"Відкрите суспільство і його вороги"/, А.Безансона /"Анатомія одного привида: політична економія реального соціалізму"/ та інші.

Нова хвиля інтересу до тоталітарної тематики, до припала на кінець 80-х - початок 90-х років, пробуджена горбачовською перебудовою і крахом тоталітарних режимів у СРСР та інших країнах соціалістичного табору, специфічна, по-перше, тим, що в її рамках почав розкриватися вітчизняний потенціал критики тоталітаризму, так би мовити, "зсередини", а по-друге, оформленням нової спрямованості, нового ракурсу самої цієї тематики. В центрі уваги виявляється проблема трансформації політичного режиму, подолання "залишків" тоталітарності в різних сферах суспільного життя.

Якщо мати на увазі образно-емоційну характеристику тоталітарного режиму, то мабуть, зробити це краще, ніж у літературних творах Кафки, Оруелла, Кестлера, Замятіна, Платонова, Солженіцина, буде важко. У даному випадку мова йде про теоретичну характеристику тоталітарного політичного режиму, виділення його основних важливих

рис - ознак у різних- сферах. Враховуючи наявні в науковій літературі розробки, можна виділити такі суттєві особливості режиму.

Узагальнюючою характеристикою тоталітарного режиму в економічній та політичній сферах є тотальне відчуження народу від власності і політичної влади. Крім цього, при завершеному, доведеному до своєї межі тоталітарному режимі держава поглинає суспільство й індивіда, спостерігається повне відчуження громадян від індивідуальної духовної сфери в результаті її одержавлення. Зникає грань між політичною і неполітичною сферами життя, викорінюється будь-яка форма несанкціонованої життєдіяльності. Тоталітарний режим надто просто “розв’язує” проблему більшості і меншості: законом карається інакомислення і забороняється будь-яка меншість. Установлюється диктатура однієї масової партії. Формально існуючі суспільно-політичні організації і рухи тотально регламентовані у своїй діяльності. Від громадян вимагається не просто лояльність, але активне вираження відданості й ентузіазму щодо режиму. Так виявляється властива тоталітаризму активна несвобода на відміну від пасивної несвободи при авторитарному режимі. При цьому політичний суб’єкт /держава, партія, вождь, нація/ стає об’єктом таких неполітичних почуттів, як любов, обожнювання й т.ін. Як правило, у тоталітарних режимах нема механізму спадковості влади принаймні, законодавче закріпленого/, тому перехід верховної влади із рук у руки супроводжується політичними потрясіннями, двірськими інтригами і закулісною метушнею / 4, с.23 /.

Тоталітаризму відповідає особливий тип свідомості /що виникає, до речі, раніше від тоталітарного режиму/. Тоталітаризм, за визначенням, передбачає верховенство загального над індивідуальним, колективного над особистим, усіх над одним. Ось чому вождизм як

атрибут тоталітаризму не тотожній монархічній владі. Тоталітаризм не зовсім правильно ототожнювати і з всевладдям держави. /У цьому випадку його просто змішують з етатизмом - настановою на сильну державу/. Тоталітаризм - особливий вид етатизму, бо має на увазі тотожність партії і держави, поглинання партією /зрозуміло, це не партія парламентського типу/ держави. Інакше кажучи, тоталітаризм виступає як криза традицій державних інститутів влади, як криза самої державності.

З властивою тоталітарним режимам монополією на політичну й економічну владу тісно пов'язана й монополія на інформацію. І всі засоби масової інформації, і сам зміст, і дозування для суспільства беруться під суворий контроль. Збереження і зміцнення режиму неможливе без насилля. Тому для тоталітарних режимів є властивим застосування терору як засобу внутрішньої політики. Для них характерні також і тенденції до мілітаризації суспільства, нагнітання психозу щодо пошуку ворогів, формування ситуації "обложеної фортеці", що політично пов'язане з терором і військовою агресивністю у зовнішній політиці.

Однак, напевно, найхарактернішою рисою тоталітарних режимів є їх ідеократичність / в букв. перекладі "влада ідеї"/, незалежно від конкретного змісту цієї ідеї /націонал-соціалістична, комуністична, релігійна/. Сама ж ідеологія, властива тоталітарним режимам, ставить собі за мету легітимацію їх права на існування і претендує не тільки на охоплення усіх без витянку сфер життя, але й на те, що є певним утіленням істини, а тому обов'язкова для кожного. "Тоталітарна ідеологія" заперечує минуле і сучасне в ім'я майбутнього і в цьому значенні стає класичним прикладом утопізму. Її прибічники постулюють необхідність і здійсненість тотального перевлаштування

суспільства, відміну всіх /або більшості/ колишніх цінностей і заміну їх новими. Вони борються за створення “нової людини”, інтереси і свободи якої підкорені інтересам держави-партії. І досягають великих успіхів у формуванні особливого типу людей: щоб переконатися в цьому, досить глянути в обличчя підлеглих С.Хусейна або Ф.Кастро, які демонструють свою відданість вождю, досить згадати себе, вчорашніх.

Шуканий суспільний устрій проголошується вищою формою демократії, обґрунтованість приходу режиму до влади /незалежно від того, як це було фактично/ оголошується здійсненням волі народу, а своє теперішнє і майбутнє існування режим утверджує, апелюючи до цієї “вищої форми демократії”, як блага народу. Тоталітарна ідеологія, якщо вона не є одвічно релігійною, стає якоюсь квазірелігією, об’єктом віри, непідсудним /як і її творці і провідники в життя/ для критики і раціонального аналізу /див.: 8, с.370-371//.

Особлива роль ідеології в тоталітарному світоустрої підкреслювалась багатьма західними теоретиками, що досліджували феномен тоталітаризму. Раймон Арон, наприклад, убачав першопричину тоталітаризму в самій революційній партії, акцентував у “Демократії і тоталітаризмі” увагу на тому, що різні режими перетворювались у тоталітарні не в процесі поступового і неухильного переродження, а лише завдяки наявності первісного, відправного наміру - рішучості перетворювати існуючий порядок згідно з відповідною ідеологією.

Серед наукових робіт, присвячених дослідженню тоталітарної ідеології, її місця і ролі у структурі режиму, слід особливо виділити праці французького історика і політолога Алена Безансона. У центрі багатьох есе і статей цього автора - питання, підготовлене ще книгою М.Бердяєва “Джерела і суть російського комунізму”, - питання про

взаємозв'язок російського минулого і радянського ладу /див.: 5 /.

А.Безансон характеризує тоталітарну ідеологію як систематизовану доктрину, що обіцяє порятунок тим, хто прийняв її, що проголошує себе як таку, котра відповідає політичному порядку, який вона зуміла розгадати, у зв'язку з чим називав себе науковою; у політичній практиці ця доктрина прагне до тотальної перебудови суспільства у відповідності з “науково обгрунтованим” порядком. Звідси спільне з релігією - віра у порятунок /в ідеал/, спільне з наукою - віра в науку. Нагадаємо формулу Безансона: Авраам, св Іоанн, Магомет знали, що вони вірять; Ленін вірив, що він знає /див.: 5, с. 8-9 /. Якщо до приходу ідеології /її носіїв/ до влади вона була доктриною, то після її суттю стала сама влада, збереження влади. Звідси найважливіша функція ідеології після приходу до влади - конструювати ірреальність, ілюзію того, чого немає в дійсності, гучноголосо стверджувати про його настання. /Добрим ілюстрованим прикладом із нашої історії тут може бути будівництво /і “побудова”/ розвиненого соціалізму/. “Утопія, оскільки вона вважається здійсненою, засмоктує реальність і вихолощує уяву” / 5, с.64 /. Тим самим продукуються одночасно протилежно спрямовані устремління - революційність, орієнтація на якісні перетворення, стрибки в майбутнє і консерватизм. Такий підхід дозволяє простежити еволюцію і тоталітарного режиму в цілому, і його серцевини - ідеології. Ідеократичність режиму постає на певному етапі /в історії СРСР це брежнєвський етап /у його “логократичності” /”царство брехні”/; сам режим при цьому досягає свого “піка”, стає зрілим і навіть “предметним”. Логократія гадає, що ідеологія може обійтися без віри; ідеї, що надихали в минулому, втрачають свій зміст, зберігаючи лише словесну оболонку. Пустота, на якій віднині базується ідеологія, - запорука спокою режиму, але ця пустота стає і причиною хиткості

всієї його структури, передумовою майбутнього краху.

Прикладів тоталітарних політичних режимів, що спираються на різні ідеологічні концепції, ХХ століття дає більш ніж достатньо: соціалізм /у СРСР та інших “соціалістичних” країнах, сьогодні - у Північній Кореї та на Кубі/, фашизм /перш за все в Німеччині та Італії/, ісламський фундаменталізм /Іран/, гібрид соціалізму й ісламу /Лівія, Ірак/. Однак, мабуть, найбільш цікавим є зіставлення сталінізму і німецького фашизму як різновидів тоталітаризму. По-перше, тому, що в даному випадку мова йде про нашу власну історію; по-друге, радянський соціалізм і гітлерівський фашизм становлять собою дві практичні форми тоталітаризму, близькі до “чистого”, ідеального його типу; нарешті, по-третє, слід ураховувати і наявні в науковій літературі порівняльні дослідження двох феноменів тоталітаризму /згадаймо, що саме вони стали базою розробки багатьох класичних концепцій тоталітаризму/. /Виділимо при цьому окремо порівняльний аналіз гітлерівського і радянського режимів у праці Р. Арона “Демократія і тоталітаризм” і підхід А.Безансона, що тонко і коректно полемізує з ним у дослідженні “Про проблему радянського режиму”/.

Спільних рис у радянського і німецького виявів тоталітаризму - і це визначається сьогодні майже всіма дослідниками - дійсно багато: починаючи з суттєвих особливостей тоталітарного режиму взагалі і закінчуючи чисто зовнішніми деталями /специфіка партійного життя і організації, адміністративно-управлінська структура, масові заходи, навіть архітектура, художня література, кінематографія, живопис і т.ін./ . Важче розібратися з відмінностями. Як правило, називають дві-три відмінності: характер переходу до влади /вибори - насильство/, конкретний зміст ідеології /націоналістично-расистська - класово-комуністична/ і т.ін. Але чи не є відмінності сталінізму і фашизму

набагато глибшими? Замислитися над цим змушує, зокрема, факт, застережений угорським кінокритиком А.Сіладі /див.: 6, с.103-106/. У кінематографі 30-40-х років /радянському і німецькому/ широко представлені образи відповідно Сталіна і Гітлера. Це природно. Але чи випадково, що образ Сталіна - це переважно художній образ /тобто Сталіна на екрані, як правило, грав актор/, а Гітлер, що практично був відсутній у художньому кіно, часто з'являється саме в документальних кадрах? Відповіді можуть бути різними. Наприклад, цей факт можна пояснити вадами зовнішності і мовлення Сталіна. Та справжня причина, гадаємо, полягає у двох докорінно різних соціокультурних підґрунтях німецького фашизму і радянського сталінізму. Перший - ракова пухлина, украй кризисне виявлення на тілі західноєвропейської ринково-демократичної традиції. Комуністичний тоталітаризм у Росії - явище цілком іншого порядку, пов'язане з особливостями російського розвитку з його традиціоналізмом, месіанством /месіанським духом/ і зіштовхуванням європейського і східного. Гітлер, фігурально висловлюючись, - одне з явищ масової "ринкової" культури, він з'являється як ринкова зірка /подібно голівудським/, "зроблена" політичним ринком. Сталін же - це зовсім інше, швидше, релігійне явище. Він бог, або, як мінімум, син бога. Його можна зобразити, намалювати, зіграти в кіно, але не можна стати поруч з ним, на один з ним рівень. Це говорить про абсолютно різну природу культів Гітлера і Сталіна, про принципові відмінності "культової свідомості" у фашистській Німеччині і СРСР. Якщо друге - свого роду релігійний фанатизм, то перше - реалізація того, що Е.Фромм називає авторитарним характером /див.: 7, с.124-125 /. Іншими словами, якщо "тоталітарна свідомість" фашистської Німеччини - це спосіб утечі від свободи, то радянська "тоталітарна

свідомість" - свідомість що не знала свободи і не сприймає її як цінність.

Із розмежування різних видів тоталітарних режимів випливає, можливо, найважливіший для нас сьогодні висновок: видові особливості певного режиму, безперечно, не повинні випускатися з поля зору при аналізі проблем демонтажу тоталітарного режиму, переходу від тоталітаризму до демократії.

Література :

1. Вятр Е. Типология политических режимов// Лекции по политологии. Т.І. Таллинн, 1991.-

2. Мазуров И. Фашизм как форма тоталитаризма// Обществ. науки и современность.- 1993.- № 5.

3. Опыт словаря нового мышления. М., 1989.

4. Мигранян А. Легко ли стать Европой?// Век XX и мир.- 1988.- №12.

5. Безансон А. Русское прошлое и советское настоящее.- Лондон, 1984.

6. Кино тоталитарной эпохи// Искусство кино,- 1990.- № 1.

7. Фромм Э. Бегство от свободы.- М., 1990.

Демократичний вибір або транзитні процеси в пострадянських державах.

Історія державності посткомуністичних країн вступила в новий етап. Зміни в економіці і політиці, перетворення в законодавстві і соціальній сфері, реформування управлінської системи свідчать про те, що внутрішньополітичні процеси, що відбуваються, отримують свою нову якість.

За оцінками деяких політологів (Г.Алмонд, С.Верба, Р.Пай, А.Пршеворська та ін.), такі зміни відповідають концепції транзитних демократичних перетворень у посткомуністичних країнах.

За популярними останнім часом політологічними концепціями посттоталітарні держави проходять у своєму розвитку транзитний період, що характеризується в першу чергу переходом від недемократичної (авторитарної) форми правління до демократичної (неавторитарної). Це стає можливим за наявності в політичних процесах протодемократичних транзитних елементів. «З урахуванням пострадянських особливостей, за умов яких і проходять усі політичні процеси, стає наочною необхідність переходу до нових технологій знаходження демократичного реформаторського центру».

[2,33]

Серед найважливіших умов транзитних перетворень демократії – є створення демократичних інститутів і універсального демократичного законодавства, здійснення практичних експериментів із демократичними інститутами, формування широкої суспільної думки про неефективність діяльності економічної і політичної системи авторитарних держав.

«Нині Україна, як низка інших держав на пострадянському просторі, є країною, так би мовити, “перехідної цивілізації”[1,19].

«Ми входимо в новий політичний цикл, що, судячи з колишніх витків, протриває від 4 до 8 років. Кристалізація суспільства, вибудовування його структури, створення нової національної ідеї, відновлення порядку нарешті.»

[2, 3]

Динаміка перетворень у політиці та економіці, зміни у законодавстві, підвищення ролі і значення політичних партій і громадських організацій - усе це здійснилося майже в усіх державах, що входили до колишнього СРСР.

Одним з найбільш значних чинників, що виявився останнім часом, є несприйняття більшістю населення комуністичної ідеології. Вибори 1999 р. в Україні і Росії продемонстрували демократичну прихильність більшості громадян, їхнє небажання повертатися до минулого, їхні надії на краще майбутнє.

Незважаючи на широкий спектр перетворень, що проходять у посткомуністичних державах, існує визначений перелік трансформаційних елементів, який є спільним для усіх них, незалежно від стану економіки.

Відповідно до транзитологічної концепції виділяють три основних спільних елементи:

- структурні перетворення у політичній системі держави;
- процесуально-законодавче перетворення у політичному процесі;
- інтеграційно-кореляційна взаємодія між вище згаданими чинниками у демократичних перетвореннях, що надають їм незворотного характеру.

Політичні процеси, що відбуваються в Україні, Росії, Латвії та інших державах колишнього Союзу демонструють здійснення політичного транзиту в тій або іншій мірі. «Гарантії не можуть бути в самій державі, вони - за її межами, вони повинні бути у суспільстві. І вони в значній мірі є»[1,3]

Найбільше складним елементом для всіх держав сьогодні є «відновлення довіри народу до основних інститутів сучасної держави». [7,9]

Не менш важливим, є урахування реальної електоральної поведінки. Якщо парламентські вибори 1999р. в Україні «по суті справи продемонстрували нездатність партій демократичного спрямування впливати на виборчий процес»[6,41], то вибори 1999 р. цілком змінили загальну картину. Аналогічною виглядала картина трансформацій і на виборах у Росії у 1999 р.

За оцінками провідних політологів, «поворот від лівого курсу в Україні і Росії напередодні 2000р. відбувся» [8,5].

Зазвичай політичний транзит відбувається в два основних етапи, кожний із яких має чітко визначені межі.

Під час першого - відбувається становлення демократичного уряду, а в середовищі політичної еліти (старої і нової) визначається система взаємовідносин і взаємодії, що визначає регулюючим чинником ступінь доступу до ресурсів влади, спроможність впливати на прийняття рішень державного рівня.

Другий етап починається і проходить разом із першим, його початок визначає процес консолідації демократичних сил і він вступає в повну фазу після неодноразово проведених виборів у державні органи різного рівня.

Зміни, що відбуваються у державах колишнього із СРСР у транзитний період мають низку особливостей у порівнянні з тими процесами які відбуваються в державах Азії і Латинської Америки. Яскравою особливістю рисою є те, що в країнах Центральної і Східної Європи, де рівень розвитку економіки є вищим, ці перетворення передбачають певні обмеження:

- зміну керівництва, ліквідацію (призупинення) дій прокомуністичних партій;
- широкий фронтальний підхід до проведення реформ у політиці, в економіці, та соціальній сфері;
- формування незалежної національної державності з залученням у цей процес широких верств населення;
- відсутність відкритого втручання у здійснення транзитних перетворень з боку розвинутих іноземних держав;
- розшарування суспільства, поява нових класів, формування політичної еліти.

У цілому транзитний період демократичних перетворень у посткомуністичних державах характеризується наявністю кризи у всіх сферах (соціально-економічній та політичній). Причина кризових явищ полягає у

відсутності збалансованості у власній економіці і державних валютних накопиченнях.

Вибір демократичного шляху розвитку, боротьба за суверенітет і світове визнання, вирощування власної еліти ще не гарантує створення національної держави, тому що це поняття не є тотожним етнічної ідентифікації. Спроба в Україні здійснити «штучну націоналізацію» у цілому призвела до кризи демократії. «Особливість виявляється в тому, що внаслідок глобалізації демократія намагається форсовано визначитися і консолідуватися в галузі політичній, відстаючи в соціально-економічній самоорганізації»[4,39]

Крім того, що стосується суверенітету і зусиль політичної еліти створити політичну націю на підставі національної єдності, необхідно в процесі демократичного транзиту створити умови для повної ліквідації авторитарних тенденцій. Сьогодні це найбільш важлива задача як для української так і для російської політики.

Існуючі конфлікти між центральними та регіональними олігархами, між окремими соціальними й етнічними групами населення не дозволяють сьогодні вийти на рубежі усталеної стабільності. Безумовно, усе це істотно впливає на загальний процес транзитних демократичних перетворень. «Короче кажучи, політичні й економічні вектори розвитку України мають протилежні напрямки» [3,13].

Аналіз демократичних процесів, що відбуваються, у ряді країн СНД (Україні, Росії та ін.) дозволяє зробити висновок про те, що одним із найважливіших принципів демократичного суспільства є перехід у діючій політичній системі від демократичного уряду до демократичної держави. В основі функціонування такої держави лежить процес активної участі політичних партій у загальних демократичних виборах.

Політичні партії як елемент структури держави існують незалежно від типу державного правління. Кожна із створених політичних партій на сучасному етапі має цілком виражену політичну мету, що визначається через програмні і статутні положення. Як правило, головна мета будь-якої полягає у

завоюванні політичної влади та здійснення власної участі у керуванні державою.

Критерієм демократичності державного ладу є не тільки кількість конституційно декларованих гарантій і свобод громадян, а в першу чергу ступінь залучення громадян у політичний процес, що визначає не тільки форму взаємовідносин між державою та окремим громадянином, але і ступінь впливу окремих політичних партій на прийняття державно важливих рішень.

Участь політичних партій у демократизації державного ладу реально виявляється в першу чергу через їхню участь в електоральному процесі. Численні дослідження, проведені в останні роки, підтверджують розкид серед політичного електорату у різних регіонах України. [3,13]

Аналіз результатів парламентських виборів 1998р. показав, що “ліві” партії зібрали біля 41% голосів. Основні з них: Комуністична (лідер П.Симоненко) – 25%, блок Соціалістичної та Селянської партії (лідери О.Мороз та О.Ткаченко) – 8,5% та Прогресивно-соціалістична партія (лідер Н.Вітренко) – 4% [6,48].

За оцінками газети “День”, “Вибори 99” характеризуються перерозподілом політичних симпатій виборців. Якщо на виборах Президента 1994 р. “за” Кучму голосував Схід та Південь України, то на виборах 99 діючого Президента зі значною перевагою у голосах підтримали практично усі західні регіони країни.

...За Л.Кучму проголосували 56,31% виборців, або 15 млн.307 тис. За його суперника П.Симоненка – 37,76% виборців, або 10 млн.263 тис. ...Не підтримали жодного з кандидатів 3,46%.” [5,2].

Здійснення даних партійних функцій можливе за умов багатопартійності та політичного плюралізму, коли партії не тільки пропонують своїх кандидатів у різні представницькі органи влади, але і шляхом активної участі у виборчому процесі, шляхом поширення своєї ідеології, прагнуть забезпечити собі підтримку і перемогу на виборах.

Партія, що одержала найбільшу кількість голосів електорату, отримує право брати участь у формуванні кадрового складу правлячої еліти.

У державах, де демократичні процеси тільки набирають свою силу, політичні партії, як правило, є малочисельними, та під час виборів змушені об'єднуватися у передвиборні коаліції, блоки чи союзи. Процес формування блоків політичних партій, прискорення прийняття нового закону про вибори, зумовляють кристалізацію політичних партій скоріше на основі групових інтересів, а не відповідно до соціальної стратифікації, яка у своєму розвитку усе ще відстає. [4,53]

Саме цим можна пояснити той факт, що сьогодні на політичній арені – партіями представлений увесь спектр ідеологічних напрямків, а їхня кількість перевищує цифру 90.

У вітчизняному демократичному русі сьогодні накопичилося багато протиріч, серед яких особисті амбіції лідерів, негативні стосунки між колишніми «сотоварищами» по блоках та об'єднаннях. Все це позначається не тільки на динаміці демократичної перебудови, але і дезорганізує електорат. Проте вибори Президента України досить відкрито продемонстрували неможливість створення партійного «лівого» союзу і консолідації крайньо «правого» крила. Всю провину за провал ідеї об'єднання лівих сил Симоненко поклав на «братерські партії»[5, 4]

Тенденція консолідації демократичних сил “центру”, що намітилася останнім часом цілком реальна, а реструктуризація окремих колишніх «опозиційних» об'єднань свідчить про підтримку більшістю державного курсу на демократичне реформування України. Аналогічно складається ситуація й в Росії, де парламентські вибори 1999р. продемонстрували перемогу центристських сил.

Консолідація демократичних сил і політичної еліти в державах колишнього СРСР, про що свідчать результати парламентських та президентських виборів, виявляють той факт, що транзитні процеси демократичних перетворень в Україні і Росії набирають силу.

Таким чином, транзитні процеси, що відбуваються у пострадянських державах мають спільні часові та структурні елементи. Їх об'єднують однакові стартові позиції та умови їх проведення. У транзитних демократичних процесах сьогодні серед усіх узагальнюючих елементів виокремлюють наступні:

- створення національної єдності;
- досягнення певного рівня економічного розвитку;
- внутрішньодержавна реформа політичних інститутів;
- конституювання державної моралі на принципах гуманізму;
- схвалення і підтримка більшістю населення державної політики.

Список використаних джерел:

1. Альбац Е. Любовь до електрики // Звістки. - 5 січня 2000.
2. Бабаєва С. Сценарий у дусі Президента// Звістки. - 5 січня 2000.
3. Гречанінов В. Київ на розпутьті // Співдружність НГ.- 1999.- №2.
4. Кремень В., Ткаченко В. Україна в контексті глобалізму. - К.-1998.- 63с.
5. Миселюк А. Декабрьские тезисы// День. - 16 грудня 1999.
6. Погребинский М. Кучма против “некучм”// Итоги. - 1999.- №43.- С.48-50.
7. Семиноженко В. Рік політика: Статті, інтерв'ю, коментарі.-Харків: Майдан, 1999.- 67 с.
8. Цуладзе А.. Формування іміджу політика в Росії.- М., 1999. - 144 с.
9. Чубайс А.. Підсумки виборів. - М., 1999. - 100с.
10. Шаповаленко М. Дилеми вибору демократичного транзиту посткомуністичного типу// Соціально-психологічні чинники політичного поведіння електорату: Сб.матеріалів научно-практич. семінару 27-28 травня 1999- Х.,С.52-60.

«НЕЗАХІДНІ» ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: КОНТУРИ ТИПОЛОГІЇ

Під час докорінних соціально-політичних перетворень на території колишнього СРСР у цілому та в Україні зокрема, еталоном демократії для широкої громадськості служать, як правило, промислово розвинені країни Заходу. Але за нізкою суттєвих ознак («догоняючий» розвиток стосовно передових країн, авторитарно-патріархальні риси політичної культури, неструктурованість громадянського суспільства та неоформленість партійних систем, національні суперечності, поглиблюване соціальне розшарування, зубожіння та люмпенізація мас) нові євразійські демократії СНД багато в чому скоріше ближчі до держав «третього світу».

Для політичних режимів незахідних країн характерні, з одного боку, виключна різноманітність їх форм, з іншого - відносна їх спільність, зумовлена економічними, соціальними та зовнішньополітичними особливостями. Показова еволюція, якої зазнала сучасна політична наука щодо підходу до вивчення політичних режимів у країнах, що розвиваються. Перш за все виявилось, що на незахідному матеріалі практично не спрацьовує дихотомна парадигма «демократії/тоталітаризму», яку до цього успішно використовували при аналізі всіх відомих типів суспільств. Стосовно гетерогенної реальності країн «третього світу» це розрізнення, однак, виявилось позбавленим реального змісту, а названа модель була не в змозі її адекватно описати й концептуалізувати.

Не змогла заповнити концептуальний вакуум і розробка концепції авторитаризму як певної проміжної форми між демократією і тоталітаризмом: вона блискуче довела свою ефективність на південноєвропейському та латиноамериканському матеріалі, але мало що змогла пояснити при накладанні й на «незахідну» політичну дійсність, де перенесені на афро-азійський ґрунт основні елементи сучасної політичної системи (політичні партії, вибори, парламент) підлягають істотній трансформації та перетворюванню, стають оболонкою, яка приховує традиційні й напівтрадиційні суспільні зв'язки. Як

влучно зауважив Ж. Бодуен, поняття «авторитарний режим» стало певною мірою «залишковою категорією», чимось подібним до «комори» чи «торби», куди палають із негативною оцінкою всі режими, що не можна віднести до реєстру демократичних, або тоталітарних держав [1, С. 168].

На мій погляд, посткомуністичні євразійські, як і постколоніальні афро-азійські держави не можна загалом однозначно інтерпретувати як чи то авторитарні (де правлячі еліти відмовляються від відкритого та легального змагання за завоювання влади і сила примусу тяжіє над активністю громадян), чи то, тим більше, як ліберально-демократичні режими (створення конституційно-правового демократичного фасаду зовсім не є встановленням відповідних демократичних правил «політичної гри»). Навпаки, необхідна подальша концептуальна диференціація поняття авторитаризму та уточнення типології політичних режимів стосовно суспільств «незахідного» типу, тому що як афро-азійська, так і нова євразійська соціополітична дійсність суттєво відмінна від європейської парадигми політичного розвитку.

Існують різні варіанти типології політичних режимів у країнах, що розвиваються. Однією найавторитетніших є типологія Е. Шілза, який між двома крайніми полюсами - демократією і тоталітаризмом - спробував виділити проміжні форми, характерні для країн «третього світу». До них він зараховує «опікувану демократію», для якої характерна гіпертрофія виконавчої влади, та «модернізовану олігархію», котрій властиві домінуючі позиції військових або громадянських угруповань, байдужих до демократії. Враховуючи ще й один, нині швидко зникаючий тип - «традиційну олігархію» ми одержуємо п'ять основних варіантів політичних режимів: 1) політичні демократії з досить значно диференційованими структурами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також автономними зацікавленими групами та засобами комунікацій; 2) «опікувані демократії», де основною метою є демократизація системи, але владу ще сконцентровано в руках виконавчих структур; 3) модернізовані олігархії, де відсутні (або лише формально наявні) демократичні інститути, влада належить військовим і громадянським бюрократичним «хунтам», однак

метою лишається модернізація економіки; 4) тоталітарні олігархії з високим ступенем концентрації влади в руках правлячої еліти при відсутності автономних зацікавлених груп та з тотальними формами соціальної мобілізації; 5) традиційні олігархії - династичні або родинні режими, що негативно ставляться до будь-яких змін і прагнуть зберегти існуючий стан [2, р.53-55].

Типологію Е. Шілза можна розгорнути далі й удосконалювати за допомогою введення додаткових координатних ліній, які дозволять охарактеризувати різні підтипи та модифікації вказаних форм. Наприклад, на думку Д. Колемана, у країнах, що розвиваються, можна виявити змагальні, напівзмагальні та незмагальні (авторитарні) типи політичних режимів [2, р.533-535]. Поєднання цієї класифікації з типологією Е. Шілза дозволяє вдало показати всю незвичайність афро-азійських політичних форм, які породжують такі несподівані сполуки, як незмагальні (безконкурентні) опікувані демократії та напівзмагальні модернізовані олігархії (тоді як в інших регіонах напівзмагальними звичайно є перші, а незмагальними - другі). Спроби аналітично дослідити цю «оберненість» політичних режимів «незахідного» типу породжують складніші типології, в яких використовують більше ніж дві класифікаційні зміни. Так, наприклад, С. Файнер пропонує розрізняти режими за трьома вісями координат, які визначають ступінь «участі/неучасті», «принуки/переконання», «порядку/представницькості». Проводячи класифікацію на основній вісі «принука/переконання», С. Файнер розрізняє п'ять типів режимів. Крім ліберальних демократій і тоталітарних систем, він додатково виділяє, по-перше, військові режими, по-друге, «удавані демократії», де олігархія володіє повнотою влади, і, по-третє, квазідемократії, побудовані на залученні мас через впливи на їх почуття [3, р.39-45].

Використовуючи напрацювання Е. Шілза і С. Файнера, а також додатково враховуючи ступінь конкурентності і форму інституціалізації політичної сфери, тип партійної системи, роль військових кіл, можна виділити п'ять основних форм політичних режимів «незахідного» типу: 1) *патронажні демократії* з багатопартійними або домінантно-партійними системами змагального типу; 2)

опікувані демократії з багатопартійними або домінантно-партійними системами напівзмагального типу; 3) *керовані демократії* з однопартійною або домінантно-партійною системою незмагального типу, часто з режимом особистої влади й традиціями переважно громадської форми керівництва, 4) *контрольовані демократії* зі значною роллю військово-бюрократичних кіл і багатопартійними або домінантно-партійними системами напівзмагального типу; 5) *стратократії* (від грецьк. stratos - армія, військо) - напівконституційні військові режими з безпартійною або однопартійною системами незмагального типу.

Найпоширенішою, особливо в Тропічній Африці, стала система «керованої демократії», до якої в 60-80-ті роки належали майже всі держави цього регіону, а також у певні періоди свою розвитку деякі азійські держави. Для такого типу режимів характерними є: однопартійна або домінантно-партійна система; відсутність змагальності у політичному процесі, режим особистої влади глави держави, якого оголошують іноді й у конституційному порядку «вождем» або «батьком» нації (при цьому відсутній принцип розподілу влади, замість якого панує та чи інша система президенталізму).

Виконавчу, а часто й законодавчу владу сконцентровано в руках президента, який є втіленням політичної системи, її символічним центром та основним нервом, що зосереджує формальні й неформальні лінії керівництва в єдине ціле; всі інші політичні інститути виступають лише як засіб, інструмент реалізації його політичної стратегії. Президент як вища посадова особа і верховний представник держави, є водночас і лідером правлячої (єдиної) партії, а також посідає пост глави уряду (навіть якщо існує окремий пост допоміжного адміністративного прем'єр-міністра). Парламент (якщо він існує), сформований переважно із членів правлячої, або напівдержавних партій, найчастіше перетворюється на «реєстраційну палату», яка не відіграє самостійної ролі у процесі вироблення та ухвалення рішень. При цьому партійні органи перетворюються на певний різновид державної адміністрації, а партійна бюрократія ніби розчиняється в бюрократії державній.

Конституційний механізм загальних прямих виборів глави держави, який перебуває під контролем партійно-державних органів, декорує по суті якийсь сучасний варіант традиційної вибірної монархії (де є вибори, але нема вибору). Традиційний культ предків тут трансформовано в культ нового політичного вождя - керівника держави, який стає об'єктом глибокої поваги, релігійного вшанування й сакралізації. Спираючись на це, багато лідерів африканських однопартійних режимів були обраними на найвищу посаду глави держави на кілька строків, і перебували при владі протягом десятиріч (А. Ахіджо - в Камеруні, Ф. Уфує-Буаньї - в Кот д'Івуарі, Л. Сенгор - у Сенегалі, Д. Ньерере - в Танзанії, К. Каунда - у Замбії, Дж. Кеніата - в Кенії, О. Бонго - в Габоні, А. Секу Туре - у Гвінеї, Х. Банда - в Малаві, Х. Бургіба - в Тунісі, А. М. Перейра - у Кабо Верде); при цьому на кожних виборах вони неодмінно одержували понад 99% голосів. Більше того, оскільки практично всюди кандидатуру президента висували центральні органи правлячої партії й вона, як правило, не мала суперників, то в деяких країнах президент «обирався» без голосування (як єдиний кандидат), а деякі з них навіть оголошували себе «довічними президентами» (як Х. Банда у Малаві та М. Нгема в Екваторіальній Гвінеї). Використовуючи термін Ф. Рігса, деякі держави такого типу цілком можна охарактеризувати як «клептократії» (керівництво злодіїв), де вожді нагромадили великі особисті статки, експортувавши свої багатства до сейфів-сховок за кордоном (Заїр за С. Мобуту, Філіппіни за Ф. Маркоса).

Аж до недавнього часу менш поширеним був такий різновид політичного режиму, як «опікувана демократія», де було дозволено обмежену політичну конкуренцію в межах багатопартійної системи, але при збереженні домінації правлячої партії та відсутності в опозиції будь-яких шансів не лише завоювати владу шляхом виборів, але й хоч якось серйозно скоригувати діяльність уряду (Сенегал і Єгипет після 1976 року, деякі африканські, арабські та пострадянські держави). Механізм напівзмагальних багатопартійних виборів: по-перше, створює подобу протидії владі - він хоча й ускладнює становище правлячих кіл, але тим не менше стає своєрідним запобіжним клапаном для легального

«випускання пари» та обережної корекції загального курсу; по-друге, забезпечує передбачуваність результатів з точки зору збереження ключових позицій у парламенті за правлячими групами; по-третє, уводить гнучкішу форму легітимації влади правлячих еліт.

Усі інші компоненти політичного поля (парламент, партії, групи інтересів та громадські організації) є структурно нерозвиненими або перебувають у зародковому стані, вони не перетворюються у повноправний елемент політичної гри. Навпаки, у цій «грі» переважають партії, що забезпечують не загальність політичного процесу, а саме підтримку глави держави, тому не партії контролюють формування й функціонування уряду, а навпаки, уряд спрямовує і контролює діяльність партій та інших громадянських організацій, перетворюючи їх на додаток до державного апарату, на політичні агентства при урядовій бюрократії.

Досить поширеною формою політичного режиму в Азії й Африці є «стратократія», яку розуміють як правління військових, що «узаконюють» неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади. Утвердження військових у сфері політичного керівництва звичайно супроводжують: ліквідація конституційних основ політичної системи (відміна або призупинення дії конституцій); військово-бюрократична централізація політичної організації, яка позбавляє суспільство від будь-яких виборних державних органів і в центрі, і на місцях; заборона будь-якої політичної діяльності (включаючи розпущення або призупинення діяльності політичних партій, громадських організацій тощо); ліквідація або обмеження конституційних прав і свобод громадян, широке застосування насильницьких методів керівництва (введення надзвичайного стану або стану облоги, надзвичайних судів, комісій тощо).

Стратократія є поширений, або недовговічний вид політичного режиму. Установлення монополії на владу військовою фракцією ДБК означає пряме придушення або відсторонення всіх інших фракцій. Нестабільність стратократичного режиму пояснюють необхідністю розв'язати проблему

легітимації, легально-конституційного «узаконювання» влади. Навіть якщо військові й не гадають відмовитися по суті від влади, вони неминуче стикаються з потребою створення якогось конституційного фасаду, так званої «вторинної легітимації».

Під час такої легітимації напівконституційні, чисто військові стратократичні режими часто зазнають трансформації, перетворюючись у військово-бюрократичні «контрольовані демократії», яким властива сумісна участь військових та бюрократичних еліт у здійсненні державної влади. До таких можна зарахувати велику кількість азійських і африканських держав різної орієнтації: Індонезію, Таїланд, Туреччину, Алжир, Сирію, Нігерію, Південну Корею та деякі інші країни. З точки зору організаційної форми ці режими мало чим відмінні від цивільного політичного режиму: є конституція, дозволено діяльність політичних партій, відбуваються вибори глави держави й парламенту. Але в той же час армія, навіть передавши владу цивільним силам або заснованій нею партії, відверто чи приховано контролює хід політичного процесу в країні. Таку подвійну функцію армії - власне оборонну і соціально-політичну - іноді може бути навіть закріплено й конституційне (Індонезія, Пакистан, Бангладеш). Армію або національного лідера військового походження проголошують гарантом політичної стабільності і «правильної орієнтації» діяльності всієї політичної системи. Як правило, для «контрольованої демократії» властива така державно-партійна система, коли навіть проурядове партійне об'єднання і не володіє монополією на владу, то парламент, хоча й створений на засадах демократичних процедур, продовжує безпосередньо залежати від військового уряду.

«Інституціалізація втручання» армії в політику взагалі характеризує політичні режими «контрольованої демократії», коли військові заколоти і контрзаколоти, наперемінне панування військових і громадянських бюрократичних «хунт» стає «нормальним» засібом перерозподілу влади, впливів, прибутків між різними фракціями, кланами й групами всередині ДБК і поза ним; циркуляція і перегрупування правлячих груп тут відбувається не

тільки через публічні форми партійно-парламентської боротьби, але й внаслідок верхівкових «двірцевих змов», військових та інших державних закатів («революцій», путчів та ін.), що перетворює «силові ресурси» (збройні сили, національну гвардію, служби безпеки) в активний суб'єкт політичного процесу, які можуть то явно виходити на перший план, то залишатися в тіні. Отже, практично всі військово-бюрократичні системи є своєрідними «режимами-вагадлами», що постійно перебувають у стані поперемінної зміни військових і цивільних форм правління.

У явній меншості перебувають політичні режими *патронажної демократії* змагального типу, утвердження яких у деяких країнах (Росії, Індії, Шрі-Ланці, Малайзії, ряді країн пост-СРСР) стало скоріше винятком, аніж правилом. З їх найяскравіших спільних рис можна відзначити такі: практичну реалізацію принципу розподілу влади і регулярні виборні процедури формування представницьких органів та зміни уряду; наявність багатопартійної або домінантно-партійної системи змагального типу; *макрогегемонію* у змагальному політичному процесі *патронажно-клієнтальних* мега-акторів, - чи то навколо президентської вертикалі (у країнах з президентською формою правління), чи то навколо домінантної мегапартії у країнах з парламентською формою правління, - *політичне панування* яких базується *перш за все на блоково-становій, а не на громадянсько-індивідуалістичній композиції домінування у суспільстві.*

Перший тип реалізується у деяких посрадянських країнах (Росії, Україні, Молдові, Грузії, Armenії, Киргизії), де провідне місце у політичній системі суспільства належить представникам «президентського блока» («партії президента» або «президентського клану»), що утворюється навколо фігури глави держави. Другий тип - в країнах «вестмінстерської» моделі правління (Індії, Шрі-Ланці, Малайзії та ряді острівних держав Карибського басейну, Індійського та Тихого океанів), де одна й та сама велика мега-партія (на зразок ЛДП у Японії та ІНК в Індії) практично незмінно керує державою за наявності досить впливової опозиції (політичний розвиток Японії, на думку деяких

дослідників, також методологічно правильно вивчати саме у вказаній групі незахідних політичних режимів).

На відміну, наприклад, від деяких європейських президентур та партій, що також майже незмінно перебували при владі (ХДП в Італії, ХСС у Баварії), президентські блоки та домінантні мега-партії у незахідних політичних системах забезпечують собі підтримку *більшості серед більшості* соціальних груп, тоді як їх європейські побратими - лише вплив у межах якоїсь однієї, зате найчисельнішої групи. Цього афро-азійські та євразійські мегапрезидентські або мегапартійні структури досягають через те, що їх «стикування» з різними фракціями суспільства відбувається не стільки на загально-громадських, як на станово-клієнтальних засадах політичного патронажу. Виступаючи верховним політичним патроном щодо широкого спектра різних корпоративних та станово-общинних устроїв, груп і верств суспільства, «партія влади» («блок президента» або парламентська мега-партія) агломерує їх основні інтереси в синтетичну політичну платформу, яка переважає усі інші. Складена з численних патронатів, поєднаних в ієрархічну систему, система макрогогемонії стає елементом єдиної влади, а не однією з влад в європейському розумінні.

Подвійна (громадянсько-індивідуалістична і станово-клієнтальна) природа такого типу панування відбивається у рихлості й нестабільності політичної структури гегемонії, у неміцності зовнішніх «кордонів», коли через «перескоки» членів, а то й цілих фракцій з однієї партії або клану до іншого перманентно змінюється конфігурація союзу та блокова «формула» його домінування. Корупція і зловживання владою часто призводять до втрати авторитету «партії влади». Однак перемога опозиції, або навіть просто реальна можливість такої перемоги, що завжди супроводжується дестабілізацією державної влади, звичайно змушують виборців країни забути про огріхи макрогогемонії президентської або парламентської «партії влади», і це знову зміцнює її вплив.

Останніми роками у багатьох незахідних країнах відбувається демократизація політичної системи. Криза тоталітарних та авторитарних

режимів однопартійного типу, що почалася у 80-ті роки у соціалістичному таборі, поширилася і на країни Азії та Африки. Минув пік розквіту військових стратократичних режимів, значної ерозії зазнали бюрократичні системи «контрольованої» та «керованої демократії», розширили сферу політичної конкуренції «опікувані демократії». Одночас структурувалася нова група політичних режимів незахідного типу у євразійському регіоні: 1) «патронажні демократії» у Росії, Україні, Молдові, Грузії, Armenії, Киргизії; 2) «опікувані демократії» у Казахстані, Білорусії, Азербайджані, Таджикистані; 3) «керовані демократії» у Туркменістані та Узбекистані; 4) «контрольовані демократії» у Чечні, Карабасі, Абхазії. Хоча остаточні контури цих процесів ще навіть не сформувалися, можна із значною долею впевненості твердити про те, що 90-ті роки XX ст. увійдуть в історію як ера глобальної перебудови та перегруповування стратегій панування правлячих еліт в усьому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуен Ж. Вступ до політології. - К., 1995.
2. Almond G. and Coleman J. (Eds.) The Politics of the Developing Areas. Princeton: Princeton University Press, 1960.
3. Finer S. Comparative Government. Baltimore: Penguin, 1970.

Про змістовну взаємодію процесів модернізації і демократизації

Сутність змін, які переживає наше суспільство сьогодні, дослідники намагаються умістити в усілякі схеми, де знаходять собі місце терміни "еволюція", "модернізація", "демократизація", "реформування" і т.п. За такого роду судженнями часом втрачається первісний зміст понять, а без цього неможливо скласти об'єктивну картину процесу, який розглядається, його тенденції і перспективи.

В даній статті робиться спроба розгляду сутнісної взаємодії процесів "модернізація" і "демократизація".

Під модернізацією звичайно розуміють процес трансформації суспільства, що супроводжує перехід від традиційних форм його організації до сучасних. При цьому традиційне суспільство трактується як переважно аграрне, засноване на простому відтворюванні і має закриту соціальну структуру. Сучасне ж суспільство (суспільство модерну, індустріальне, постіндустріальне суспільство), навпаки, відрізняється раціональною організацією і відкритістю соціальної структури.

Дуже цікаво визначають відмінності традиційного і сучасного суспільств В.М.Сергєєв і Н.І.Бірюков, підкреслюючи, що перше відповідає на виклики власною трансформацією, а друге – трансформацією "середовища" [14,с.53]. Для здійснення цього процесу, на думку авторів, служать певні механізми, які по суті являються несучими конструкціями сучасного суспільства, а саме:

- 1) парламент, основним завданням якого є встановлення "правил гри";
- 2) наука, яка призвана генерувати інновації (в тому числі і ідеї нових "правил");
- 3) економічні інститути, головним чином банківсько-біржева система.

Ці три базові інститути сучасності, "метайнституту" [14,с.57], за висловом авторів, підтримують і обслуговують "раціональна бюрократія, незалежний суд і система масових комунікацій".

Отже, процес модернізації може бути зведений до створення подібної конфігурації соціально-економічних інститутів і оптимізації їх взаємодій.

Перехід від традиційних форм організації суспільства до сучасних більшість дослідників розглядають в різних площинах. Так В.Цапф вказує на модернізацію в трьохмірному варіанті: "во-первых, как секулярный процесс, начатый индустриальной революцией, в ходе которого развивалась небольшая группа сегодня модернизированных обществ, во-вторых, как многообразный процесс, в ходе которого отстающие догоняют ушедших вперед, в-третьих, как попытки модернизированных государств дать ответы на новые вызовы на пути инноваций и реформ" [19,с.14; див. про це ж 15,с.193-197; 1,с.208; 11,с.426-427 і т.п.].

"Первинна модернізація" ("спонтанна", "органічна") сягає епохи першої промислової революції і характеризується багатоплановим процесом, суть якого зводиться до індустріального оновлення суспільства і остаточного оформлення описаної вище соціально-політичної конфігурації. В даному контексті можна погодитись з думкою М.В.Ільїна, А.Ю. Мельвіля і Ю.Є.Фьодорова, які первинну модернізацію прямо пов'язують з виникненням і затвердженням сучасних форм політичного устрою, а це, на їх думку, "прежде всего суверенность политических систем и конституционность их организаций" [6,с.150-151]. Торкаючись питання про характер і фази генезису сучасних соціально-політичних інститутів, М.В.Ільїн пропонує взяти за основу таку етапізацію: "ранній модерн" (суть його в приватизації сокральності, створенні суверенних держав, деперсоналізації авторитету і т.п.); "середній модерн" (на цій фазі відбувається створення інфраструктури взаємодії держави і громадського суспільства); "зрілий модерн" (ця стадія модернізації характеризується формуванням інститутів регулювання стійкого розвитку, розширенням політичної участі в т.п.) [10,с.181-182]. Оскільки процес "спонтанної" модернізації охопив перш за все і виключно суспільства західних країн

(Англія, США, "континентальна Європа), то він мав стати "ідеалтиповим" варіантом, термін "вестернізація" який з'явився пізніше, закріпив такий стан речей.

За образним зауваженням Д.В.Драгунського "демократия и рыночная экономика — весьма специфическая традиция, возникшая в определенное время и в определенном месте; плодотворный компромисс между рыцарем и буржуа в контексте определенного типа религиозности" [5,с.9].

Слід відмітити, що сутність, динаміка, направленість явищ, які супроводжують визрівання модерністичних структур на етапі первинної модернізації опинились в центрі різних теорій еволюції, пік популярності яких припав на другу половину 19 ст. і співпав з офіційним визнанням дарвінізму [див. про це докладніше: 15,с.406-409].

На етапі вторинної ("доганяючої", "відкинутої") модернізації, коли "західний стандарт" став зразком для інших держав, в соціально-політичних науках найбільшого впливу і авторитету набувають так звані теорії дифузії [див. про це 15,с.89-90]. Їх прихильники ділять культурне поле країни, регіону, світу в цілому на інноваційний центр і статичну периферію. Процес розповсюдження новацій, таким чином, носить характер не автономного самозародження в різних регіонах одночасно, а характер запозичення. Саме таким "інноваційним центром" на етапі вторинної модернізації стає західна цивілізація, а "статичною периферією" – весь інший світ. По суті на це ж вказує С.Хантінгтон, коли говорить про те, що незахідні цивілізації зробили спробу "заскочити на підніжку поїзда" [17,с.43], тобто пристати до Заходу, прийнявши його цінності й інститути.

На наш погляд, на етапі вторинної модернізації необхідно розділити поняття соціально-економічної і політичної модернізації (демократизації), маючи на увазі, що раніше ці процеси йшли паралельно, взаємообумовлюючи і доповнюючи один одного. Тепер же вказані трансформації з різних причин (їх аналіз залишається за межами данної статті) мають можливість розвиватись автономно.

Беручи до уваги, що демократія в той період, який розглядаємо ми, цілком сформувалась як специфічний політичний продукт західної цивілізації, ми при подальшому

аналізі проблем переходу до "сучасного" суспільства робимо акцент на демократизації як пріоритетного складника зазначеного вище "запозичення новацій", який складає суть етапу вторинної модернізації.*

Найновіші дослідження в окресленій нами площині призвели до появи великої кількості всіляких моделей демократії, які мають різну основу. Так Я.-Е.Лейн, посилаючись на дослідження Хелда, нараховує до десятка "особливих моделей демократії" [7,с.33], а Л.Даймонд взагалі говорить про більш ніж 550 "підвидів демократії" [4,с.11].

В даній ситуації дуже важливо визначитися з пріоритетами в підходах до феномену демократії. На думку Я.-Е.Лейна, "теоретики демократии делают упор на разные её свойства: участие (Руссо), представительство (Милль), сдержки и противовесы (Медисон), конкуренцию элит (Шумпетер), соревнование (Даль), децентрализацию (Токвиль), равенство (Маркс), свободу (Хайек)" [7,с.33].

Сучасна політична наука феномен демократії схильна розглядати багатоваріантно: 1) як форму правління, 2) як рух встановлення демократичної форми правління, 3) як ідеал соціального устрою, 4) як світоглядну цінність. Очевидно, цей перелік при більш детальному аналізі може бути продовженим. За влучним висловленням відомого польського політолога Є.Шацкого демократія "одночасно виступає і ідеологічним постулатом, і основною соціальною технологією" [див. 20, №5,с.30], а Л.Даймонд трактує демократію як "принцип і формальну структуру правління" [4,с.21]. Очевидно, знаходячись у полоні подібних дефініцій, Р.Даль в свій час ввів в науковий обіг поняття "поліархія" в протизагагу терміну "демократія", маючи на увазі під другим "ідею", а під першим – її реальне втілення.

Повертаючись до висловленої вище думки про те, що демократія – це специфічний продукт західної цивілізації, неминуче виникає питання, наскільки "демократичний комплекс"

*В сучасній термінології процес розповсюдження демократичних норм і цінностей в незахідних державах, визначається такими термінами, як "демократичний транзит", "експансія демократії", "демократична трансформація" і т.д., а галузь політології, яка досліджує цей процес, отримала назву "транзитологія".

[9,с.141] може бути життєздатним і ефективним в незахідному соціокультурному середовищі, а в зв'язку з цим які фактори генезису демократії? Один з найбільш авторитетних російських політологів, спеціаліст в області транзитології А.Ю.Мельвіль виділяє структурні і процедурні фактори [8,с.6-38]. На основі аналізу літератури з даної проблеми, яку ми маємо, до перших він відносить: 1) знаходження національної єдності і відповідної ідентичності, 2) досягнення досить високого рівня економічного розвитку, 3) масове розповсюдження культурних норм і цінностей, які традиційно пов'язують з основними ліберальними посилками, а також протестантською етикою. На наш погляд цей перелік слід доповнити думкою Д.Растоу, який обов'язковою "об'єктивною" передумовою вважає наявність стійкого і серйозного конфлікту в суспільстві [12,с.13].

Не можна залишити поза увагою в даному контексті дискусію, яка виникла серед політологів, на предмет, чи вважати наявність громадянського суспільства обов'язковою умовою успішної демократизації. Ця точка зору має як своїх прихильників, в їх числі дуже авторитетні [див. напр.: 2,с.138; 6,с.153; 9,с.141 та ін.], так і супротивників. До останніх належить Ф.Шмиттер, який стверджує, що "існування громадянського суспільства на являється необхідною попередньою умовою... переходу до демократизації" [21,с.18]. Враховуючи логічні спрощення, можна стверджувати, що на цих же позиціях знаходиться і Є.Шацкий, який справедливо відмічає, що "на Заході громадянське суспільство... було певною данністю, природним соціальним середовищем, в якому проживала особистість..." [20, № 6,с.18], а в східній частині Європи "громадянське суспільство з'явилося як ідеологічна конструкція [там же].

Процедурний ж підхід, нівелюючи "об'єктивні" передумови, максималізує ендogenous фактори демократизації, які лежать в основі всіляких транзитологічних схем [див. про це докладніше: 18,с.70-78]. А.Ю.Мельвилем була зроблена спроба створення "теоретико-методологічного синтезу" [8,с.18] структурного і процедурного підходів до демократичних транзитів на основі дуже оригінальної методологічної моделі ("воронка причинності"), як на наш погляд може послужити зручним

інструментом при прогностичному аналізі генезису демократії в державах незахідних цивілізацій.

В зв'язку з цим, доречно прислухатись до думки Є.Шацкого, який попереджує, що імплантація в соціальну тканину суспільства демократії може супроводжуватись такими небажаними явищами як експансія націоналізму і релігійного фундаменталізму, з одного боку, а з другого, консервуванням у свідомості людей "тих елементів офіційної ідеології, які були пов'язані з невиконаними обіцянками соціальної справедливості, рівності" [20, №5, с.30].

Необхідно відмітити також і про те, що предметом особливого піклування з боку Заходу на етапі вторинної модернізації був і залишається експорт саме демократичних інститутів і цінностей, тому що ринкова економіка і соціальні процеси, які супроводжують модернізацію досить швидко виявляють свої "утилітарні" переваги, чого неможна сказати про функціонування "демократичного комплексу". В тому числі і в цих цілях, західні держави в свій час створили цілу мережу відповідних структур, які повинні забезпечувати фінансові гарантії державам, які модернізуються. Однак, різні наслідкові реакції в ряді країни навіть регіонах світу примусили переглянути погляди на модернізацію як на лінійний рух. В наслідок чого в 80-ті роки в політології домінуючою стає точка зору, яка зводиться до того, що перехід до модернізації – це складний багатовекторний процес оволодіння базовим цивілізаційним набором норм, цінностей і інститутів, включаючи демократію, на основі національної форми їх реалізації. (Тут однак доречно навести думку Ф.Шміттєра, який скептично відноситься до існування, життєздатних моделей демократизації незахідного типу, вважаючи, що це завжди маскування автократичної практики [21, с.27].) Колосальний економічний прорив, здійснений рядом держав південно-східного регіону за останнє десятиріччя* примусив по-новому подивитись на процеси, зв'язані з модернізацією в сучасному світі. Саме цей факт став основою для розгляду досвіду модернізації, особливо Китаю як найбільш вдалої альтернативи тотальної вестернізації [див. про це докладніше: 3, с.60-77; 19, с.17]. В.Цапф до перспективної в цьому відношенні групи держав відносить країни ісламського фундаменталізму [19, с.17], а С.Хантінгтон вважає, що тільки

Японії цілком вдалося стати "сучасною державою, не стаючи західною" [17,с.48]. При цьому підкреслюється вирішальна роль у визначених процесах національної традиції, специфічного менталітету народів, пануючої тут релігійної етики, що стало основою суджень про наявність особливого "східно-азіатського" шляху модернізації" [19,с.22].

Аналізуючи динаміку суспільно-політичних і економічних процесів у посткомуністичних країнах, В.Цапф робить висновок про те, що тільки в 6 із 27 країн цієї групи до нашого часу вдалося створити базову інфраструктуру сучасного суспільства, включаючи твердження демократичних інститутів, норм і цінностей (Польща,

Чеська Республіка, Венгрія, Словенія, Естонія і Східна Німеччина)** [19,с.16], чому сприяли, за висловом Р.Сакви, "антиреволюційні революції" 1989-1991 рр. [13,с.23].

Останні ж як і раніше знаходяться перед дилемою вибору: або орієнтація на західну цивілізаційну модель з переважною опорою на доларові ін'єкції і при достатньо жорсткому контролі "даючої" сторони за дотриманням всіляких "рекомендацій", "вимог", "порад" і т.п., або пошук свого власного шляху подальшого розвитку, чому противиться Захід, при цьому протест може набути самих крайніх форм, про що свідчить військова операція НАТО проти Югославії.

Підводячи підсумки, необхідно констатувати, що модернізація – це складний багатовекторний процес, суть якого зводиться до переходу від традиційних форм організації суспільного устрою до сучасних. У його розвитку можна виявити як найменше 2 етапи, що мають принципові сутнісні відмінності: етап первинної модернізації ("органічної", "спонтанної") і вторинної ("доганяючої", "відкинутої"). Суть першого зводиться до природного визрівання "сучасних" структур в надрах західних суспільств, а другого – до різних варіантів "запозичення новацій" незахідними державами в рамках першого етапу процеси соціально-економічних і політичних

*В.Б.Тихомиров пише, наприклад, що в 1993 р. США і КНР виробили промислової і с/г продукції кожен на суму близько 1,8 трлн. міжнародних доларів і, починаючи з 1994 р. КНР стала випереджати США по своєму реальному економічному потенціалу з урахуванням його пасивної частини [16,с.116].

трансформацій (демократизації) взаємообумовлюють і доповнюють один одного, на другому ж етапі вони здатні розвиватись в той чи іншій мірі автономно і саме цей висновок дозволяє пояснити не лінійно-поступальну направленість, а хвилеподібне протікання модерністичних процесів на фазі “запозичення новацій”.

Очевидно, також те, що соціально-економічний модернізаційний блок здатен досить швидко і відносно безболісно забезпечити свою вигоду і ефективність перед аналогічними традиційними схемами, а в той час, коли демократія виявляє притаманні їй переваги не зразу і для свого генезису вимагає певного соціально-культурного підґрунтя. Узагальнюючи думку багатьох дослідників цієї проблеми, Д.В.Драгунський так визначає риси “традиційно-демократичного життєвого стилю: не заритись на чуже, поважати себе и других, служити не за страх, а за совість, а головне – вірити в Бога і знати, що богоугодне життя – це напружена праця і сумлінна конкуренція” [5,с.9]. Вірогідно, чим в більшій мірі “життєвий стиль” народу відповідає цим вимогам, тим більше у нього шансів використати переваги демократії. При цьому слід враховувати, що будь-який соціум несе в собі самотутній творчий потенціал, який в тому числі, може стати самостійним фундаментом різних модернізованих моделей, про що переконливо свідчить досвід Японії, КНР та інших держав південно-східного регіону.

Пострадянським державам, включаючи Україну, неодмінно прийдеться враховувати всі ці обставини в їх подальших спробах зайняти гідне місце в Сучасному світі.

Список літератури.

1. Політологічний енциклопедичний словник. К., 1997.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. М., 1993.
3. Бергер Я.М. Модернизация и традиция в современном Китае.—Полис, 1995, №5.
4. Даймонд Л. Прошла ли "третья волна" демократизации? - Полис, 1999, №1.
5. Драгунский Д.В. Проект-91 и сопротивление стиля. - Полис, 1998, №6.
6. Ильин М.В., Мельвиль А.Ю., Фёдоров Ю.Е. Демократия и демократизация. - Полис, 1996, №5.
7. Лэйн Я.-Э. Демократия и конституционализм. - Полис, 1998, №6.
8. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подхода к демократическим транзитам. - Полис, 1998, №2.
9. Панарин А.С. Политология. М., 1998.
10. Проблемный семинар МГИМО МИД РФ по внешним и внутренним факторам политических изменений. - Полис, 1998, №5.
11. Пугачёв В.П., Соловьёв А.И. Введение в политологию. М., 1997.
12. Растой Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели. - Полис, 1996, №5.
13. Саква Р. Конец эпохи революций 1989 - 1991 годов. - Полис, 1998, №5.
14. Сергеев В.М., Бирюков Н.И. В чём секрет "современного общества". - Полис, 1998, №2.
15. Современная западная социология. Словарь. М., 1990.
16. Тихомиров В.Б. Геополитическая галактика: самоорганизованность периодической системы государств мира - Вестник МГУ, серия 18, 1996, №4.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - Полис, 1994, №1.

18. Харитонов О.Г. Генезис демократии. - Полис, 1996, №5.

19. Цаф В. Теории модернизации и различие путей общественного развития. – Социс., 1998, №8.

20. Шацкий Е. Протолиберализм: автономия личности и гражданское общество. - Полис, 1997, №5-6.

21. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. - Полис, 1996, №5.

Проблема легітимності влади за умов політичної модернізації суспільства

Коли держава і соціум перебувають у стані політичної модернізації, проблема вивчення влади, як легального права приймати обов'язкові для виконання рішення, та її легітимності набуває особливого значення. Зумовлено це не тільки питанням збереження політичної стабільності в суспільстві, що змінюється, але і тим, що потенціал незадоволення не виправданими прихованими очікуваннями постійно зростає. Останнє може призвести до критичної точки хаосу легітимності, після якої постановка питання про легітимність стане безглуздом. Щоб цього не сталося, проблема легітимності влади має бути визначеною у ситуації реформування у порівнянні з періодом відносної стабільності суспільства.

Як найбільш точно визначити категорію «легітимність» і позначити її різновиди? Термін «легітимність» походить від латинського «legitimus» — «законний». Поступово у науковому вживанні це слово трохи змінило своє значення і вживається сьогодні як «визнання», «правомірність». Наука про політику тлумачить зараз легітимність як певне становище психіки індивіда у чітко визначений проміжок часу, становище, яке виявляє рівень задоволення функціонуванням соціально-політичних структур. Тобто, легітимність — це позитивна оцінка сприйняття населенням влади, визначення її права керувати і згода підкорятися. Термін «легітимізація» позначає процедуру суспільного визнання якої-небудь дії, діючої особи, події або факту, в політиці — визнання її пояснення і виправдання (8, стор.218). Слід відзначити, що фундаментом всіх визначень та класифікацій легітимності є класична теорія німецького вченого Макса Вебера. Аналіз саме цієї концепції легітимності і можливість застосування її до суспільства, що знаходиться в стадії політичної модернізації, становить найбільший інтерес. Схематично теорія Макса Вебера виглядає наступним чином.

М. Вебер вважав, що центральною точкою структури владного засобу комунікації індивідів є відношення панування та підкорювання, які відтворюють

та підтримують легітимний порядок в соціумі. Вебер використовував дефініцію «панування», піддаючи аналізу внески соціокультурних цінностей, норм, стереотипів, правил, традицій в структуруванні різних видів панування та підпорядкування. Він вважав, що панування припускає соціальне відношення, при якому наказ, відданий одними людьми (керівниками), зустріне покору (визнання та виконання цього наказу) інших людей (тих, ким керують) відповідно з певним легітимним порядком. Беручи за основу володіння політичними ресурсами, Вебер позначав два типи панування: через констеляцію зацікавленості, «ідеальним типом» яких виступає монополістичне панування на ринку, та за допомогою командної влади (владного авторитету). В ієрархії панування можна визначити три ланки: перша — це та пануюча меншість, яка виділяється в процесі якісної та кількісної диференціації керівницьких задач; друга — керівницький апарат, який гарантує тим, хто панує, що встановлені ними «правила гри» будуть підтримуватися шляхом загрози або шляхом застосування психічного і/або фізичного насильства до підпорядкованих; третьою ланкою є підпорядкована пануванню маса, яка виконує накази керівників під наглядом апарату.

Щоб надати значущість першопричинам панування, Вебер шукав внутрішні основи для пояснення керування і зовнішні засоби, які службують йому опорою. Влада припускає взаємні очікування: ті, хто керує, бажають зустріти покору, а підлеглі чекають, що наказ з форми і змісту буде мати той характер, який ними визнається як легальний та справедливий. Вебер вважав, що у підлеглих повинен бути мінімальний інтерес покоритися, який конструює один з необхідних мотивів слухняності. Усі види панування намагаються породити і культивувати віру в свою легітимність. Легітимність, за Вебером, — це здатність політичних режимів створювати соціальну базу підтримки своїх дій та формувати позитивне по відношенню до даного режиму масове політичне усвідомлення. На основі цінностей культури, на яких базується порядок правління, Вебер виділяв три «ідеальних типи» панування: харизматичний (який характеризується загальним визнанням видатних якостей носія влади і вірою в його особисту обраність); традиційний (який спирається на силу традицій, звичаїв, святість здавна існуючих порядків); легальний (який

засновується на слідуванні цілераціональним мотивам та на підпорядкуванні принципам права) (4, стор.646-647).

За Вебером, механізм «панування-підкорювання» акторів влади є домінуюче відношення в структурі соціального спілкування індивідів, коли всі її учасники визнають існуючий формат владних відносин легітимним (тобто таким засобом і стереотипом інтеракції індивідів в соціумі, який є соціально значущим і необхідним). «Слід підкреслити, що концептуальні механізми підтримки універсума самі є продуктами соціальної діяльності, подібно всім формам легітимації, і дуже рідко їх можна зрозуміти незалежно від діяльності суспільства, яке розглядається. Варто уваги те, що успіх певних концептуальних механізмів залежить від влади, якою наділені ті, хто керує цими механізмами» (4, стор.178). Така в загальних рисах концепція легітимності влади М. Вебера. Якщо узяти її за основу подальших міркувань, то доречно буде використати її для дослідження проблеми легітимності влади за умови політичної модернізації суспільства, хоча зробити це доволі складно, бо вивчення легітимності влади М.Вебером було здійснено наступним чином: у випадку харизматичної легітимності (якщо її розглядати в релігійному контексті, то еталонами повинні бути Будда, Моїсей, Давид, Магомет) — для далекого минулого, існуючого поза системою «суспільного договору» у трактовках Т.Гоббса і Дж. Локка; у випадку традиційної легітимності — для функціонування політичної влади в періоди патріархальних і феодальних суспільних відношень; у випадку раціонально-легальної легітимності — для стабільних поліархій, які є протилежністю об'єкту даного аналізу.

Тому для застосування концепції легітимності влади М.Вебера до політичних систем, які знаходяться у стані транзиту, необхідно її корегування та розширення, зважаючи на те, що держава і соціум зазнають певних змін.

Взагалі, у сучасній політичній науці одностайного визначення легітимності немає, але практично усі політологи, по-різному формулюючи це поняття, вкладають в нього ідентичний зміст та, як підкреслює Дж.Шаар, зводять її до віри або погляду (2, стор.114). Так, наприклад, С.Ліпсет характеризує легітимність як «спроможність системи створювати і підтримувати у людей переконання в тому, що існуючі політичні інститути є

найкращими з можливих для суспільства» (6, стор. 147). Х.Лінц пропонує схоже визначення легітимності: «переконавання в тому, що, незважаючи на всі їх промахи і недоліки, існуючі політичні інститути є найкращими, ніж будь-які інші, які могли б бути встановлені і яким слідувало б врешті-решт підлягати» (6, стор.147). По визначенню Ж. Фрьонда, «легітимність складається в тривалій і, як би одностайній, згоді прийняти правління і владу наданого класу, ієрархії і т.п. Легітимність не нав'язується, вона виникає з однорідності політичних настанов, нравів, традицій, економічної системи, загального духу наданого типу суспільства». Т. Парсонс розглядає легітимність в контексті взаємовідносин між суспільством, ядром якого виступає структурний нормативний порядок, і культурною системою. Поняття, яке він використовував, припускає, що «вірно те, що робиться відповідно до інституціоналізованого порядку». Більш стисло легітимність визначав Д.Істон, з погляду якого легітимність — це «дифузія підтримки режиму» (2, стор.115). З всього, що було сказано витікає, що практично кожна категорія легітимності вказує на її першопричини або головні цілі. Але для емпіричного аналізу цього недостатньо. Саме тому існують різноманітні типології легітимності. Наприклад, Д.Хелд виділяв сім варіантів вертикальної легітимності: під загрозою насильства, на підставі традицій, з причини апатії, прагматичне підпорядкування, інструментальне прийняття, нормативна згода, ідеальна нормативна згода (1. стор. 116-117).

Ж.-Л. Шабо пропонує типологізацію легітимності з принципу тетралогії — чотири типи легітимності, згрупованих по два:

- легітимність, що пов'язана з політичними акторами. Політична влада повинна відповідати волевиявленню підлеглих — *демократична легітимність*, а також врівноважуватися зі здібностями керівників — *технократична легітимність*;

- легітимність, пов'язана з рамками політичної дії. Тобто політична влада спмагається бути легітимною відповідно як з суб'єктивним поданням про бажаний соціальний порядок — це *ідеологічна легітимність*, так і відповідно до космічного порядку, до складу якого входить також і соціальний — *онтологічна легітимність* (7, стор. 137-143).

Існує достатня кількість пояснень феномену легітимності влади і режиму в період транзиту (1, стор.114-125; 6, стор.147-155; 7, стор. 137-143). У наданій роботі, на основі теорії легітимності М.Вебера, я хочу подати пропозицію, яка після ретельної верифікації і детальних доказів або трансформується в теорію, або буде спростована. Первісно необхідно прийняти одне допущення: «ідеальні типи» легітимності є антагоністичними одне одному лише теоретично. На практиці всі три типи легітимності (харизматична, традиційна, легально-раціональна) спмагаються співіснувати в одному політичному полі, причому як на горизонтальному, так і у вертикальному зрізах. Ця пропозиція про еклектичну легітимність була висунута ще М.Вебером (за 6, стор. 150).

Вебер розглядав стабільні політичні суспільства, а в даній роботі головним об'єктом є суспільства у період трансформації. Тому, з моєї точки зору, концепцію змішаної легітимності доречно поширити доданням нового терміну — «поза-легітимність». Він може бути операціоналізований наступним чином: «поза-легітимність» — це такий стан певної частини соціуму (меншої — в період політичної стабільності; більшої — в період політичної модернізації), коли саме поняття «легітимність» позбавлено свого змісту. Тут мається на увазі не протиставлення «легітимний режим – нелегітимний режим» (тобто поза-легітимний — це той, що знаходиться за межами легітимності), а стан, коли в свідомості індивідів проблема легітимності влади взагалі не існує. Люди спмагаються працювати або спочивати, спати або пильнувати, страждати або радіти і т.п., але при цьому вони не замислюються про свої відносини з владою, не надають цьому ніякого значення в своїй повсякденності. Це, звичайно, не може стосуватися усього соціуму, але все ж таки для більшості населення це правомірно.

Для більш детального розгляду стану змішаної легітимності в період політичної модернізації суспільства можна проаналізувати легітимність влади режиму на вертикальному рівні. Це, звичайно ж, суттєво спрощує структуру політичного поля, але дозволяє створити модель для доступного пояснення пропозиції про наявність усередині соціуму, який трансформується, еклектичної легітимності. Політична легітимність в суспільстві, що модернізується, на вертикальному рівні виглядає наступним чином (див. схему 1).

Чотирирівнева піраміда є модель суспільства, яка трансформується. Кожна сходинка (1,2,3,4) становить схематично зображену частину соціуму, який сегментований в залежності від міри легітимності влади (політичні інститути) і/або режиму (політичний формат) для даного рівня.

①

Перший шар складає вся політично активна частка населення. Це частина політичної і економічної еліт, суспільні діячі, керівники освітньо-культурних відомств, силових структур і т.п. Тобто це індивідуми, які приймають участь у політичному житті суспільства на рівні прийняття рішення, що носять обов'язковий (рекомендований) характер для інших. Це так звані «персони влади». Тому і політичні інститути, і політичний формат визнаються ними як найкращі для суспільства в наданий момент часу, тобто легітимність має тут раціонально-легальну структуру. Необхідно відзначити, що в цьому ж сегменті розташована опозиція. Це теж політично динамічні індивідуми і групи, але, знаходячись в числі домінуючих, вони протиставляють себе існуючій (легальній) владі. Це може проходити в трьох варіантах:

– опозиція визнає політичні інститути як раціонально-легальні, але заперечує той політичний формат, в напрямі якого рухається суспільство, що модернізується;

– опозиція приймає як стратегічну ціль той політичний режим, до якого трансформується суспільство, але повністю (частково) заперечує політичні інститути, які склалися до наданого моменту, і осіб, які приймають участь;

– політичні опозиціонери, які знаходяться всередині шару керуючих суспільством, повністю протиставляють себе політичним інститутам, що поступово складаються, і політичному формату. При цьому вони постійно пропонують альтернативні варіанти функціонування (модернізації чи регресу) соціуму.

Звичайно ж, не можна зі стопроцентною імовірністю затверджувати, що абсолютно для всіх керуючих (влада чи опозиція) політичні інститути і політичний формат раціонально-легальні. Але безперечно одне: індивідуми, які знаходяться на наданому рівні вертикального зрізу політичної легітимності, вважають владу і режим легітимними вже за те, що ці влада і режим «дали» їм

можливість знаходитись в стані домінуючих, а не підпорядкованих. Саме тому політично активна частина соціуму в своїй більшості визнає владу і режим раціонально-легальними, і це не залежить від її ситуативних дій.

②

Другий шар складають індивіди, що мають середній рівень політичної активності (участь в виборчих кампаніях, мітингах, суспільних організаціях і т.п.). Ці люди, хоча і знаходяться в числі підлеглих, намагаються впливати на події, які відбуваються в суспільстві. До їх числа можна віднести членів низових партійних структур, активних пенсіонерів і студентів, частину професорсько-викладацького складу і середнього рівня силових структур, і т.п. Цей сегмент, як і в разі із першим шаром, структурується на різноманітні групи в залежності від відношення до інститутів і режимів. Проте, у більшості індивіди, які входять до складу цієї ланки, «відчувають» до влади і режиму традиційну легітимність. Тобто одна частина цього сегменту виконує накази керуючих, зважаючи на те, що вона завжди їм підлягала і буде продовжувати це робити. Інша — тому, що, хоч і вважає надані владу і режим не найоптимальнішими задля соціуму, нічого кращого запропонувати неспроможна, а коли і спроможна, то тільки на вербальному (а не на практичному) рівні. Третя, бо не володіє певністю, що наступний політичний режим буде кращим за попередній. Четверта — через вік: молодь — з-за «ще-неспроможності» щось радикально змінити, старше покоління — з-за «вже-небажання». І т.д. і т.п. Отже, загалом, відношення даної страти суспільства до діючих політичних інститутів і політичного режиму можна охарактеризувати як легітимність традиційного типу. Це викликано не стільки здавна встановленим порядком, якому вони вимушені підлягати, скільки «традиційністю» ментальних структур індивідів, а також їх змішаним і серединним положенням в соціальній ієрархії. І навіть якщо вони визнають владу і/або режим лише частково і в той же час щось вживають для їх модернізації, то їх сприйняття наказів зумовлено саме традиційною легітимністю.

③

У третю страту входять індивіди, які мають мінімальний рівень політичної активності. Це певні частки селян, молоді, кваліфікованих і

некваліфікованих робітників, торговців і т.п. Це люди, які вважають політичну владу і частково політичний режим легітимними тільки в тому разі, якщо бачать в них відтінки харизматичності. Вона може проявлятися не тільки у вигляді так званої «політичної релігії», але і в більш сучасних модифікаціях. Влада, наприклад, може вважатись цим сегментом людей легітимною, якщо лідер зумів поєднати образ, який створив собі сам, з очікуваннями даної групи. Режим, який буде вважатися ними легітимним, може проявляти в собі елементи організованого культу звеличення лідера чи деяку частку деспотичності («залізна рука»). Або ж країна функціонує в стані постійних суперечок, а її лідер, який несе персональну відповідальність за те, що відбувається, примудряється утримувати її на грані соціального вибуху, не доводячи до нього і т.п. Таким чином, індивіди, яких можна віднести до наданої страти у вертикальному зрізі легітимності у період політичної модернізації суспільства, «відчувають» до політичного режиму та його інститутів харизматичну легітимність. Звичайно ж, це не та харизма із релігійним відтінком, яку мали на увазі М.Вебер і Р.Зон (за 6, стор. 148). Це більш адаптовані до сучасного стану політичного поля прояви деякими лідерами особих вольових якостей, яким симпатизує певна частина населення. Або функціонування політичного формату в соціумі, який трансформується в режимі екстремальної емерджентності. Як би то там не було, наявність в сучасному соціумі еклектичної легітимності припускає прояву також і оновленої харизматичної легітимності.

④

Четверту, нижню страту у вертикальному зрізі політичної легітимності в суспільстві, що модернізується, складає величезна група індивідів, які знаходяться в стані «поза-легітимності». Цей термін декілька поширює і доповнює типологію М.Вебера. Якщо казати про наявність в соціумі еклектичної легітимності, то обов'язково повинна бути визначена категорія людей, яка не випробує ані визнання, ані невизнання керівників і режиму. І в суспільстві, що модернізується, частина цих людей складає колосальну кількість. Це зумовлено наступними причинами: невинуватість, неозначеність, перегрупуванням еліт, роллю ЗМІ.

Приховані соціальні очікування індивідів мають «межу неоправданості». За нею — або соціальний вибух, або коматозна апатія. Перший варіант має місце в стабільному соціумі, в якому сталися деякі непередбачені події, що ідуть всупереч із його демократичними устоями (державний переворот, військова диктатура, економічна криза, релігійні распри і т.д.). Другий випадок більш характерний для суспільств, які модернізуються. У певний момент індивіди усвідомлюють, що транзит є перманентним, отже, їх очікування не будуть виправдані ніколи. Проте, деяких складових, які спроможні підштовхнути їх до різкої перебудови соціуму (лідера, цілей, засобів, можливостей, тощо), немає. Тому вони і не вживають подібних зусиль, розчаровуються у своїй спроможності щось змінити, поступово впадають в стан апатії, що і веде до «поза-легітимності» політичної влади у масовій свідомості.

У період політичної модернізації суспільства велика страта індивідів знаходиться у стані постійної непевності. Це зумовлено як зовнішнім середовищем мешкання особистості (часта зміна політичного курсу, системна економічна криза, відсутність національної ідеї і т.п.), так і її внутрішнім станом (невиправдані сподівання, втрата надій, невпевненість у майбутньому і т.п.). Це призводить до того, що від постійних звинувачень держави у своїх невдачах, які ні до чого не призводять, індивід розчаровується у своєму теперішньому і майбутньому, нудьгує за минулим і стає повністю апатичним до того, що відбувається навколо нього. Він не перестає думати про себе, але вже не в контексті свого «Я» як частини соціуму, а як про окрему його частку, яка повинна піклуватися про себе сама. В цій ситуації такі поняття, як «влада», «державна», «право», а тим більш «легітимність», не є тими, про які він замислюється. Він просто забуває про владну ієрархію суспільства (хоча постійно пам'ятає про тісно пов'язану з нею ієрархію фінансову), і в цьому випадку не відчуває нічого по відношенню ані до влади, ані до режиму. Він націлений на самовиживання, у процесі якого не замислюється про політичну владу і своє ставлення до неї. Під час трансформації держави і суспільства відбуваються певні зміни у структурі еліт. На першопочатковому етапі в їх складі виявляється досить небагато реформаторів. В своїй більшості еліти в період транзиту формуються з колишніх партійних функціонерів, директорату

державних структур, вищого генералітету і т.п. Ці люди, які до початку транзиту займали положення, яке забезпечувало їм метастабільність, в ситуації політичної модернізації виявляються в доволі хиткому становищі. Вони не відчувають масової підтримки своєї влади. Вони часто залежать від різноманітних міжнародних фінансових, військових і політичних інституцій. Це закінчується тим, що та частка соціуму, яку складає еліта, стає непропорційно малою у відношенні до іншої частини. Паралельно з цим виявляються такі проблеми, як оновлення і самовідтворення еліт, лобізму неокорпоративізму, кооптації і клановості. Усе це призводить до того, що домінуючі грають за своїми правилами в елітному полі політики і при цьому не надають ніякого значення полю підлеглих. Наслідком цього є те, що підпорядковані (які мимоволі копіюють еліту) починають існувати в положенні «самопідкування», в якому не потребують опіки домінуючих. Це ще одна причина стану «поза-легітимності» в період політичної модернізації влади і соціуму.

Що до ролі ЗМІ, як однієї з можливих причин виникнення «поза-легітимності» у суспільстві, що знаходиться у стані транзиту, то я хочу зазначити, що на це можна подивитися по-різному. З одного боку, постійно декларується їх незалежність і демократичність. Але виникає питання: незалежність від кого? Повністю невідконтрольних ЗМІ немає навіть в стабільних поліархіях. Вони завжди кому-небудь належать і підлягають — владі, опозиціям, профспілкам, партіям, фінансовим структурам чи окремим бізнесменам. Залежно від того, кому вони зобов'язані своїм існуванням, ЗМІ проводять певну політику. В соціумі, що модернізується, ЗМІ, від кого вони б не залежали, в основному підтримують або владу, або опозицію. Позиція стороннього спостерігача, який об'єктивно висвітлює події, дуже рідка. У зв'язку з цим у людей немає довіри до них, а також відбувається дискредитація політичних режимів та інститутів в очах підлеглих із-за того, що влада допускає подібну ситуацію. Ця обставина у початковій стадії веде до втрати довіри до влади, а потім і до появи бажання її змінити. А після багаторазових переконань в тому, що зробити це неможливо (з дуже багатьох причин: від зачиненості еліт до геополітичного положення), призводить саме до стану «поза-легітимності» влади і режиму.

Отже, можна перелічувати безліч причин такого взаємовідношення частини суспільства і влади, як «поза-легітимність». Крім приведених вище, це і економічна неефективність політичного курсу, і корумпованість чиновників і непрофесіоналізм адміністрації, і вплив тіньового оточення політичного лідера на прийняття їх рішень, і протистояння між гілками влади, і багато іншого. Всі ці аспекти і дають привід запропонувати додавати до вже відомої типології легітимності М.Вебера ще один тип відношення керівників і підлеглих — стан «поза-легітимності» влади і режиму для великого сегменту соціуму. Проте, щодо ретельності верифікації і доказів, це тільки пропозиція, яка обговорюється. В майбутньому можлива її подальша розробка і або прийняття як ще одну теорію, яка пояснює легітимність, або відхилення цієї концепції.

1.Алексеева Т.Л. Легітимність влади у період транзиту.//Політична думка №14, 1998

2.Бергер П., Луман Т. Соціальне конструювання реальності. М., 1995

3.Борзунова О.Л. Соціологічні концепції легітимності влади Т.Парсонса та М.Вебера: порівняльний аналіз.// Соціологічні дослідження №9, 1997

4.Вебер М. Вибрані твори. М., 1990

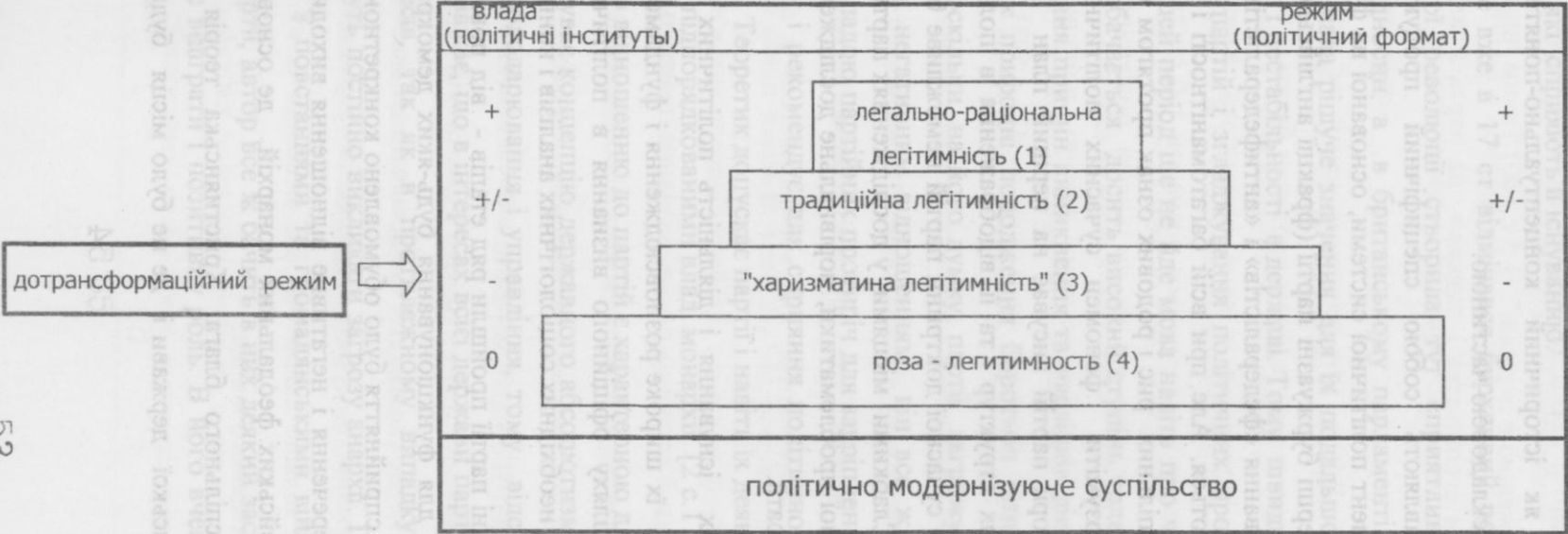
5.Влада: Нариси сучасної політичної філософії Заходу. М., 1989

6.Доган М. Легітимність режимів та криза довіри.// Соціологічні дослідження №6, 1994

7.Легітимність.// Політичні дослідження №5, 1993

8.Політологія. Х., 1998

Схема 1. Легітимність політичної влади й політичного режиму за умов політичної модернізації суспільства.

- "+" - визнання легітимності (влади, режиму) - легально-раціональна легітимність(1).
- "-/+ " - часткове визнання і/або часткове невизнання легітимності (влади, режиму) - традиційна легітимність(2).
- "-" - невизнання легітимності (влади, режиму) - "харизматична легітимність"(3).
- "0" - поза - легітимний стан по відношенню до влади, режиму(4).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

Вивчення політичних партій здавна займає важливе місце в політичній науці. Суттєвим компонентом є історія розвитку та становлення самих політичних партій і її відображення в політичних доктринах різних часів. Політичні вчення минулого по відношенню до сучасності виступають перш за все як історичний концептуально-понятійний фундамент і методологічна база, стають її складовою частиною.

Політичні партії представляють собою специфічний продукт буржуазної парламентської конституційної держави, елемент політичної системи, основаної на функціонуванні електоральних представницьких закладів. Перші буржуазні партії (фракції англійського парламенту «вігі» і «тories», американські партійні угруповання «федералістів» і «антифедералістів») з моменту виникнення сучасності постійно розвиваються. Але при всій багатоманітності і відмінностях конкретних виявлень, вони мають ряд спільних рис і родових ознак протягом всієї еволюції. Дослідження ознак допомагає краще зрозуміти феномен сучасних політичних партій. Активізація формулювання закінченої теорії партій висуває на перший план завдання теоретичного аналізу історичної еволюції партійних структур та її відображення в політичних концепціях. Розуміння сутності і політичного змісту сучасної доктрини партій неможливе без аналізу її методологічних ідейно-теоретичних джерел. Слабкими місцями у дослідженнях партій є недостатньо високий рівень узагальнення матеріалу з даної проблематики, порівняльне дослідження політичних партій, їх місце в різних моделях демократії.

В демократичних державах існування і діяльність політичних партій представляють загальновизнане правило, але їх широке розповсюдження і фундаментальне значення контрастними значними труднощами на шляху офіційного визнання в політичній теорії. В значній мірі пояснюється і недостатністю необхідних соціологічних аналізів і концептуальних розробок.

В своєму розвитку політичні партії пройшли ряд етапів - від повного ігнорування до визнання якості необхідних інститутів для функціонування будь-яких демократій. Становлення, подальший розвиток цих інститутів та їх сприйняття було обумовлено конкретною історичною ситуацією кожної країни. Першопочаткове заперечення і негативне відношення виходить із поглядів на державу, відповідали традиціям європейських феодальних монархій, де основна увага зверталась на єдину державну волю, влади і суспільного блага. Християнська теорія держави, яка будувалась на теологічній ідеї єдиної вселенської держави і де не було місця будь-яким розділяючим факторам.

акож відстоювала точку зору про згубний вплив партійних угруповань на державний і суспільний розвиток.

Першим теоретиком, який представляє загальну аргументацію щодо можливої корисності партій в державному та політичному житті є Н. Макіавеллі. Він вважає необхідним пізнання обставин, які породжують внутрішні роздори і ворожнечу, для того, щоб навчитись зберігати єдність. Макіавеллі проводить розмежування між абсолютно шкідливими для республіки і відносно корисними політичними угрупованнями, які сприяють її існуванню.

Однією із перших країн, де вже в 17 ст відмічався бурхливий розвиток політичних партій була Англія. Перемога буржуазної революції створила тут сприятливі умови для розвитку нових економічних і політичних відносин, а в британському парламенті партії знайшли ідеологічну та інституціональну опору, що мала рішуче значення для їх подальшого розвитку. Спочатку до них ставились, як до джерела криз і нестабільності в державі. Тому швидко розвивалась теорія і практика урівноваження ворогуючих партій і згладжування політичних протиріч, дещо послаблювалась тенденція до заперечення. В цей період ще не йде мова навіть про часткове визнання і легітимацію цих інститутів, але вже передбачається досить високий ступінь толерантності до них. Посилюється увага теоретиків до дослідження причин виникнення та наслідків діяльності політичних партій. Так, Ф.Бекон розглядає партії як природні породження боротьби різних політичних сил за владу, і критично ставиться до них, оскільки, на його думку, партії загрожують благополуччю і цілісності держави. Але поряд з таким негативним відношенням він все ж відмічає можливості вмілого використання королівською владою партійних протиріч для закріплення свого становища в боротьбі з політичними супротивниками і рекомендує для сприяння політичному розвитку виробляти до них нове, реалістичне відношення. Теоретик допускає партії і навіть їх деяку корисність в суспільстві, але з умовою, що дії партій будуть підпорядкованими владі монархії. [2 с.170]

Взагалі, така стриманість по відношенню до партій є характерною для цієї епохи. Особливо помітно це у вченні Т.Гоббса. Він висуває концепцію державного абсолютизму, ґрунтованого на "раціонально-бюрократичних" принципах володарювання і управління, тому відстоює єдність верховної влади і неподільність суверенітету, вважає, що в інтересах всієї держави партії повинні відмовитись від своїх особливих приватних інтересів, так як в протилежному випадку вони, по суті, становляться «державою в державі», і можуть постійно викликати загрозу анархії. Партії у Гоббса -це організовані злочинні замисли, які разом з повстаннями та громадянськими війнами найбільш небезпечні для держави. Але, критикуючи партії, автор все ж бачить в них деякий засіб перетворень в державі, який, при певних обставинах, може відіграти і позитивну роль. В його вченні є спроби і більш глибокого

аналізу їх не тільки як суспільно-ідеологічного явища, а і як форми реалізації організаційних принципів. Але ці принципи протилежні розумному, єдиному державному устрою, що руйнувалися партійними лідерами, які, «коли мають з собою достатньо велику партію... спонукають її взятися за справи, і таким чином, спричиняють державі велику турботу, особливо коли немає ніякої протилежної партії, багато в чому шкодять їй і породжують громадянську війну... Народ, бажаючи оновити стару державу... найчастіше руйнує її, розділену на партії, аніж дійсно перебудовує її» [с.160] Тому боротьбу проти партій Гоббс відносить до першочергових завдань державної влади, оскільки партія для нього є "державою в державі". [5 с.160] Таким чином, змішану форму правління Гоббс ідентифікує з розділенням суспільства і держави на партії і заперечує як таку, що загрожувала державі небезпекою.

Аналогічну позицію зайняв і Д.Юм. Він розглядає партії як явища, що історично існують і розвиваються, розмножуються природним шляхом протягом багатьох століть і в ході своєї еволюції глибоко впливають на державні структури, в яких виникають. Коли партійна динаміка досягає історичної кульмінації, це, як правило, закінчується розпадом тієї системи правління, при якій вони виникли. В цілому, Юм дає негативну оцінку діяльності політичних партій, вважає, що вони «підривають систему правління, роблять безсильними закони і породжують ворожнечу серед людей однієї нації, які повинні допомагати і захищати один одного». [11 с.598]

Отже, хоча ставлення до партій залишається переважно негативним, вже на цьому етапі розвитку політичної думки можна спостерігати не тільки певне «звикання» до політичних угруповань, але і говорити про початок визнання їх можливої користі в суспільстві. Звідси виникає багато елементів позитивного сприйняття і розуміння партій, яке відображається в досить глибоких теоретичних аналізах.

Одну із перших спроб легітимації партій на основі визнання позитивного значення їх ролі і функцій в державі здійснив англійський теоретик Е.Берк. Він не тільки вважав політичні партії неминучими, але і визнавав їх необхідними з точки зору моральних установок і цінностей. «Вільна держава складається із партій», «політичні партії є необхідним елементом вільної держави» - писав автор, тим самим підкреслюючи важливе значення цих інститутів у політичній еволюції держави.[11 с.598] Його позитивна оцінка партій як політичних інститутів стала важливою подією, яка мала неабиякі наслідки. Саме в англо-саксонських державах в досить завершій формі відбулося утвердження нового відношення до партій, яке все більше схилялось від визнання їх як « необхідного зла у вільній державі» до сприйняття як позитивного явища.

Як бачимо, нове відношення до партій виникає об'єктивно, як наслідок історичного розвитку устанав партій і зростання їх значення, а також еволюції адаптивного концептуального відображення в політичній теорії в процесі становлення державності.

Якщо в Англії та деяких інших європейських країнах політичні партії виникали внаслідок буржуазних революцій, а їх соціальну базу складали поміщики та буржуазія, то в Сполучених Штатах початок поклали політичні угруповання, що утворились в процесі боротьби за прийняття конституції, які очолювали Гамільтон та Джефферсон (80-ті рр. 18 ст.) Прибічники Гамільтона, в основному великі власники, виступали за конституцію в початковому варіанті, тобто без Білля про права, а прибічники Джефферсона, в основному дрібні підприємці і фермери, боролись за Білля про права і полегшення отримання землі. Перемога прибічників

Білля поклала кінець протистоянню, але досвід і вироблені традиції стали у пригоді. У 1828 р. була створена партія, що стала відомою як демократична і спиралась на досить різномірні соціальні сили, в основному на рабовласників Сходу, а в 1854 р. утворилась республіканська партія, теж неоднорідна по соціальному складу, але тяжіла до Півночі. Таким чином, наприкінці 18 ст. новим суттєвим фактором політичного життя країни стало виникнення політичних партій, які вже здійснювали значний вплив на державний механізм, особливо в області комплектування кадрового складу. Коли засновники Американської республіки складали конституцію Сполучених Штатів, вони не передбачали ролі політичних партій в урядовій системі і вдалися до різних конституційних засобів, таких як розподіл, контроль і рівновага влади, непрямі президентські вибори колегією виборців з метою відмежування нового урядового порядку від політичних партій та фракцій. Але незважаючи

на ці наміри, Сполучені Штати стали першою країною, де розвинулись партії, що базувались на народних засадах, і де виконавча влада вперше перейшла від однієї фракції до іншої шляхом виборів у 1800 році. Саме тут найбільш яскраво було виражено протиріччя між негативним відношенням до партій і їх стрімким розвитком. Становлення партій було тісно пов'язаним з розширенням виборчих прав, оскільки вже на початку 1800-х років значно зросла кількість приватних власників, що було кваліфікаційною підставою для голосування. В той же час боротьба партій за голоси виборців багато в чому стимулювала демократизацію виборчого права, а разом із значним розширенням електорату виникла потреба і в засобах мобілізації виборчих мас. Виконання цього важливого завдання взяли на себе політичні партії, що виникли як частина демократичної революції і на початку 1830-х років міцно утвердились в політичній сфері.

Як наслідок, вже в цей період велика увага приділяється зв'язкам між партіями і державою. Їх виникнення пов'язується із розбіжностями в поглядах окремих груп населення на теоретичні і

практичні аспекти державного управління, і тому одним із найважливіших напрямків державної діяльності вважається регулювання міжпартійних інтересів і суперечностей.

Отже, перехід політичних теоретиків від антипартійних позицій до нових поглядів на партію обумовлений об'єктивним розвитком соціально-економічної та ідейно-політичної сфер суспільства. Нове покоління теоретиків розвивало нову ідею політичних партій і концепцію «конструктивної опозиції». В теорії і практиці держави поступово затверджується принцип партійних організацій, двопартійної конкуренції як необхідний фактор розвитку державності і демократії в США.

В країнах Західної Європи позитивне відношення до партій формувалось більш складним шляхом і відставало на певний історичний період. Тут складалась інша розстановка класових політичних сил. Буржуазія в союзі з народом боролась проти монархії, дворянства і панування церкви. Ідейною і теоретичною основою нового політичного режиму стали вчення Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших теоретиків Нового часу. Так, Монтеск'є, визнає неминучість і закономірність розподілу суспільства на класи, внаслідок чого виникають політичні партії, відкрито виступає за сприйняття перенесення на французьку основу англійського партійного балансу. Їх виникнення, формування, розвиток і активна діяльність є важливим показником демократичності суспільного устрою. Незалежність від наявності партій. Монтеск'є ставить ступінь свободи в державі. Це є новий етап порівняннi з попередніми підходами. Теоретик вважає, що партії існують завжди, незалежно від ступеня розвитку суспільних відносин, форми правління і політичного режиму. У відносно вільній державі партії неминучі, так, як, «взаємна ненависть партій там ніколи не припиниться, тому що вона завжди буде безсильна». [7 с. 422]. Розглядаючи партії, як необхідний інститут демократичного суспільства, Монтеск'є виводить загальне правило: «...коли ми помічаємо, що в державі, яка називає себе республікою, все спокійно, і немає боротьби різних політичних принципів і угруповань, то ми не можемо бути впевненим, що в ній немає свободи».

[7 с.424]

Але, занадто велика свобода, в тому числі і свобода партій, на його думку, заперечує свободу взагалі, тому він розмежовує різні угруповання за ознакою вираження ними приватних чи загальних інтересів.

Отже, французький теоретик визнає позитивну роль партій в суспільстві і державі, вважає їх необхідним, але корисним тягарем вільного устрою.

Один із революційних ідеологів буржуазної демократії Ж.-Ж. Руссо в існуванні партій бачив симптом розпаду загальної волі, заперечує природність і закономірність їх виникнення як результату досягнення певного рівня розвитку суспільних відносин. Він вказує, що коли у відносно демократичному суспільстві «у збиток великій асоціації», виникають партії і приватні асоціації,

ержави...» Звідси висновок, що «...в такому випадку...голосуючих уже не стільки, скільки людей, а й ще скільки асоціацій» [10 с. 50]. Тобто, партії вже розглядаються як носії суспільної думки, як фактор формування політичної волі громадян, виразники і представники інтересів окремих громадян і груп, в тому числі і на рівні державних органів.

Руссо є прибічником партійного плюралізму. Якщо в державі існують індивідуалістичні асоціації, «...то їх кількість необхідно збільшити і попередити таким чином нерівність між ними». [10 с. 151]

Як бачимо, основною рисою відношення до партій у цей період є помірно-ліберальне їх сприйняття. Хоч партійні об'єднання в парламенті були ще слабкими і різноманітними, саме захисники представницької системи правління *визнавали партії як передумову парламентаризму*.

На відміну від інших країн, в Німеччині, поступовий відхід від критики партій до визнання їх необхідності відбувся майже на століття пізніше. Це є наслідком того, що історичні умови складались тут несприятливо для фактичного оформлення партій через відсутність необхідних конституційно-політичних інститутів і обмеженої сфери партійно-політичної діяльності. Тільки в 2-й половині 19 ст. тут починають формуватись парламентські партії, а поряд з цим розвивається і теорія партій, поступово визнається і вивчається їх специфічна природа. Партії вже розглядаються не тільки як ідейні течії, а і як реальні історичні утворення, що підпорядковуються законам політичного життя.

Теорія партій в Німеччині була нерозривно пов'язана із аналізом держави і її інститутів, системи представництва. Тому основною проблемою було питання про місце партій в суспільній і державній сфері, про взаємозв'язок партійних інтересів із суспільними і державною волею.

Як бачимо, зміна ролі партій, їх характеру, форм і сфер діяльності внаслідок історичних закономірностей розвитку суспільно-економічної формації сприяла відповідним змінам і в теоретичному сприйнятті цих інститутів на рівні політичних концепцій. Партії поступово стають необхідним елементом суспільно-політичної структури, коли соціальний організм ускладнюється і боротьба різних класів, які чітко усвідомлюють свої інтереси, перетворюється в політичну боротьбу за державну владу. Це відображається в політичній теорії, де партії стають одними із центральних понять.

Основним імпульсом подальшої трансформації партій стає поступовий вихід широких мас на політичну арену. Їх залучення до політичного життя вимагало відповідної підготовки суспільної думки і використання народної підтримки, і тому вже на даному етапі, починаючи із 70-х років 19 ст., відбувається поступовий перехід від «елітарних» до масових партій. Що стосується політичної теорії, то тут, майже до кінця 19 ст. основним було позитивне описання цих інститутів з елементами критичного аналізу. Це характерно для робіт А. де Токвіля, Дж. Ст. Мілля та ін.

В подальший період розвитку політичної думки з'являється ряд видатних теоретиків, тієї ж школи, як Р. Міхельс, В. Парето, М. Острогорський, М. Вебер, що заклали основу сучасної теорії партій. Особливості розвитку соціально-економічної структури і політичної системи австрійської школи привели до переосмислення ролі партій і визнанню їх як необхідних елементів функціонування демократичної системи. У 20 ст. розпочався процес інституціалізації партій, нормативної регламентації їх діяльності, що супроводжувався легітимацією на рівні політико-правової доктрини. Удосконалювалася парламентсько-партійної системи, завершення процесу формування стійких політичних груп і фракцій, зростання їх впливу на формування і функціонування державних інститутів поклали на новому етапу в історії і теорії партій.

На сучасному етапі теоретичних досліджень партій можна виділити дві течії: англо-американську та європейсько-континентальну, де основна увага звертається на співвідношення і взаємодію держави та суспільства. Більшість теоретиків відкрито визнає важливе значення партій в політичній системі, ґрунтованій на біпартизмі, яку вони вважають найбільш оптимальною і стабільною. Але в той же час велика група авторів висловлює думку, що існуючі партії незадовільно виконують покладені на них завдання, і що їх роль в суспільній і політичній сферах далека від ідеалу. Можна констатувати, що в цей період спостерігається новий елемент у відношенні до партій. Природно визнається необхідність присутності партійного компонента діяльності державних органів і на цій основі проводиться цілеспрямоване дослідження інституціональних зв'язків між партіями і державою.

Романо-німецькі дослідження партій, біля витоків яких стояли М. Острогорський, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, М. Вебер тривалий час характеризувались полемікою про співвідношення суспільства і держави, що пов'язано із особливостями генезису партій в країнах континентальної Європи. Американські партії виникали разом з буржуазною демократією, а континентальні в результаті протидії з боку влади.

У Острогорського і Міхельса, на відміну від Вебера, партійні організації визначають політичний апарат, керований небагаточисельною партійною елітою, і піддаються жорсткій критиці за шкідливий вплив на демократію. М. Острогорський вважав партії тріумфом приватних інтересів над суспільними. Аналізуючи перспективи розвитку суспільства, вчений на перше місце висуває проблему активності різних політичних сил та їх поступової інституціоналізації, показує, що із зростанням соціальної диференціації посилюються і соціальні суперечності, і як наслідок-прагнення різних груп посилити свій вплив в суспільстві. Тому виникає необхідність в раціоналізації та інституціоналізації влади, що веде до створення спеціальних центрів по проведенню передвиборчої кампанії в інтересах партії.

партії. Так виникає «кокус», сам факт утворення якого є вирішальною стадією консолідації партії, початком її бюрократизації та централізації влади, що призводить до олігархізації управління.

Дещо подібну позицію у відношенні до політичних партій займає відомий німецький теоретик Міхельс, який виводить своє вчення про партії на основі дослідження діяльності німецької соціал-демократії перед першою світовою війною. Але незважаючи на це, його загальні висновки стосуються всіх типів партій взагалі. Дана концепція відображає етап переходу від «елітарного» до «масового» типу партій. Теорія Міхельса виходить із того, що демократія в сучасному суспільстві перебуває в стані глибокої кризи. Це викликано особливостями механізму партійного розвитку. Результати своїх досліджень він формулює як «залізний» закон розвитку партійної олігархії. Він застерігає: «Будь-яка демократія веде до олігархії, перетворюється на олігархію», бо демократія неможлива без організації. Зменшення ж кількості організацій пов'язане з тенденцією до олігархії. Отже, створення великих організацій, без яких не може обійтись жодна демократія, закономірно веде до відокремлення панівної еліти. Оскільки маси в результаті своєї некомпетентності та низької активності не можуть контролювати ці організації без допомоги еліт, вони змушені повністю вірити останнім. А це, на думку вченого, веде до олігархічного панування. Таким чином, висновки Міхельса щодо партій, необхідності держави і можливостей демократії взагалі досить невтішні. Будь-яка демократія перетворюється в олігархію, коли починає формуватись коло професійних вождів. Це означає початок кінця демократії.

Вклад Вебера в теорію партій заключається в розробці визначення партії і моделі класифікації на основі їх зв'язку соціальною структурою і врахуванням різних стадій еволюції партій. В його типології виділяються такі види: а) група прибічників, об'єднаних не стільки спільною політикою, скільки авторитетом вождя - харизматична, вождистська партія; б) партія нотаблів, зайнята виключно організацією виборів; в) сучасна, організована «масова партія» з високим рівнем бюрократизації і дисципліни, централізованим керівництвом.

Отже, на даному етапі існування політичних партій визнається закономірним і неминучим результатом демократичного розвитку суспільства. Відмічається новий підхід до аналізу діяльності цих інститутів. Основна увага приділяється проблемі взаємовідносин правлячої еліти та рядових членів партійних організацій, контролю за діяльністю управлінського апарату. Багато методологічних положень, запропонованих цими авторами продовжують визначати загальну направленість і зміст сучасної теорії партій.

Поряд з цим поступово відбувалось і становлення нової галузі політичної науки - партології, що займається дослідженням феномена політичних партій. В центрі уваги сучасних дослідників знаходяться проблеми подальшої трансформації політичних партій. Можна виділити два найбільш поширені підходи до аналізу даних інститутів: макропідхід, що був започаткований М. Дюверже,

основною метою якого є створення універсальної теорії, яка б дозволила описувати, пояснювати передбачати еволюцію політичних партій в країнах з різною політичною культурою; і мікропід-покликаний аналізувати партії як конкретних суб'єктів політичного процесу в певних історичних умовах. На сучасному етапі теоретичних досліджень партій можна виділити дві течії: американську, головною проблемою якої є сумісність демократичної державності з діяльністю політичних партій, і європейську-континентальну, де коло питань обмежується співвідношенням взаємодією держави і суспільства. Основи першої закладені Дж.Брайсом, А.Л.Лоуеллом, В.Вілліамсом та ін. Вихідним пунктом тут є питання про роль партій при трансформації «волі народу» в конституції уряду, про роль партій в системі демократії в цілому, особлива увага приділяється взаємодії партійної системи і стабільності режиму. Більшість теоретиків відкрито визнають важливе значення партій в політичній системі, оснований на біпартизмі, яку вважають найбільш оптимальною стабільною. Але в той же час велика група авторів висловлює думку, що існуючі партії незадовільно виконують покладені на них завдання, і що їх роль в суспільній і політичній сферах далека від ідеальної. В американських дослідженнях партій, на відміну від європейських, практичний аспект переважає над теоретичним. Тому цілком закономірним є, що основна увага партіям, принципам і формам функціонування приділяється при аналізі особливостей представницької системи. Теоретики визнають, що партії покликані виконувати важливі функції в системі правління і вказують на організаційну і функціональну слабкість партій, що є основною причиною незадовільної діяльності парламенту. Неефективність обговорення важливих питань в конгресі пов'язується з тим, що впливових лідерів, які б були визнаними офіційними ораторами від своїх партій. Партії критикували за діяльність переважно в ролі «виборчих машин» і низьку активність на рівні органів державної влади. Замість того, щоб вирішувати завдання загальнонаціонального значення, на думку теоретиків партії замикаються на пошуках політичної вигоди для перемоги у майбутніх виборах.

Як бачимо, політична доктрина відображала історичний процес формування політичних партій і зростання їх ролі в політичному житті (табл. 1) і намагалась вирішити актуальні проблеми діяльності на кожному із етапів.

ТАБЛИЦЯ 1. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ.

Період часу	Країна	Обставини, що сприяли появі політичних партій.	Політичні партії, що виникають	Соціальна база партій	Відношення політичної доктрини партій.	Роль партій в механізмі державної влади.
1-га половина 17 ст.	Англія	Соціальний конфлікт між Англією феодалною і Англією буржуазною, що став причиною революції.	Аристократичні гуртки "торі" "вігі"	Вігі сповідують пуританську релігію, представляють інтереси буржуазії і середнього дворянства, "торі" - англійську, прибічники короля.	Як до джерела криз нестабільності в державі.	Не відіграють помітної ролі в механізмі державної влади.
1-ша половина 18 ст.	Англія	Поява і закріплення буржуазії на арені державної політики.	Політичні клуби 1831 "Чарльтон Клаб"- "торі" 1836 "Реформ Клаб"- "вігі"	Традиційна земельна аристократія. Ліберальна буржуазія.	Критично-негативне ставлення, але з деякими елементами толерантності.	Значно розширюються масштаби суспільної діяльності.
2-га пол. 18 - середина 19 ст.	США	Боротьба за прийняття конституції, значне розширення виборчих прав.	Політичні угруповання на чолі з Гамільтоном і Джефферсоном. 1828 - Демократична, 1854 - Республіканська.	Рабовласники Сходу Дрібні підприємці і фермери Півночі.	Негативне ставлення при визнанні закономірності необхідності їх існування.	Стрімке зростання впливу діяльності органів влади.
	США Англія				"Необхідне зло"	Формування основ функціонування двопартійної системи.
2-га половина 19 ст.	Німеччина	Об'єднання країни, високі темпи екон. розв., ріст чисельності роб. Класу.	Соціал демократична. (масова)	Робітники	Здебільшого толерантне. Активізується вивчення ролі в суспільн. і держ. сферах.	Значно зростає
Кінець 19 - поч. 20 ст.	Країни Європи.	Організаційний розвиток роб. класу, демократизація виборчого права.	Масові	Робітники. Зростає неоднорідність соц. бази.	Визнаються необхідними, з'являються наукові дослідження, формується партологія	Базується на діяльності політичних партій.
20 ст.	Країни Європи, США.		"Партії інтересів"	Середній клас.	Всебічно вивчаються.	Відіграють основну роль

ЛІТЕРАТУРА.

1. Арон Р. Поколение на стыке веков: Дюркгейм. Парето. Вебер. Полис, 1993, № 2.
2. Бэкон Ф. Соч. В 2-х т. М.: 1972 Т. 2.
3. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем.- М.: 1990.
4. Берк Э. Размышления о революции во Франции. М.: 1993.
5. Гоббс Т. Философские обоснования учения о гражданине. М.: 1914
6. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. Главы из книги. Диал. № 3, 5.
7. Монтескье Ш. Л. О духе законов. Избр. произв. М.: 1955.
8. Моска Г. Правящий класс.-Социс, 1994, № 10, 12.
9. Острогорский М. Демократия и политические партии. М.: 1927.
10. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. М.: 1964.
11. Юм Д. Соч. в 2-х т. М.: 1965. Т.2.

ЗНАКОВО-СИМВОЛЬНІ РІВНІ ВЛАДИ У ТРАНЗИТИВНИХ
ПРОЦЕСАХ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО ТИПУ

Величезний масив емпіричного матеріалу, принесений останньою “глобальною демократичною хвилею”, практично не залишає сумнівів у справедливості висловленого ще аналітиками першої демократичної хвилі тезису про перекручення у процесі транзиту демократичного змісту оригінала цивілізаційними або архаїко-традиціональними особливостями реципієнтів. Причина транзитивного розриву смислоснагуючого змісту і зовнішніх, формальних ознак інституцій, що так гармонійно сполучалися в “донорському політичному організмові”, криється передусім у розбіжності автохтонних семіотичних комунікативних систем, які утворюють фоновий контекст сприймання / 3, с.15-16 /. Саме вони, знаково-символьні структури, функціонуючи, як іманентний конкретному соціуму набір кодів, додають усім універсальним поняттям і процедурам реальну нормативну цінність і осмисленість. Релевантність знаково-символьних систем у генеруванні багатогранності транзитивного процесу, його регіональної специфічності, об’єктивація у змістовному наповненні формально демократичних інститутів, що задає траєкторію режимній трансформації, суттєво розширює дослідницький простір транзитології та актуалізує включення в її комплексний міждисциплінарний підхід методів знакового аналізу. Наявність у структурі влади цілого пласту рівнів, зав’язаних на функціонуванні символічного ресурсу, методологічно підкреслює її пріоритетність у якості об’єкту семіотичного аналізу.

Загальноприйнята в транзитології точка зору, що найбільша

потреба у символічному капіталі припадає на періоди активної трансформації політичного режиму, в світлі останніх тенденцій транзитивного процесу посткомуністичного типу, певно, потребує суттєвої корекції. Підґрунтям для постановки проблеми являється прогресуюче виявлення ознаки символічності в структурі посткомуністичної влади на фоні фактичного згасання її реформаційних потенцій і заміни перехідно-трансформаційного імпульсу системовідтворюваним. Таке узагальнююче припущення щодо посткомуністичного транзиту з огляду на його внутрішню неоднозначність і диференційованість потребує деякого методологічного уточнення.

Парадоксально, але за дефініційною логікою, найбільш чистим, “ідеальним” типом посткомуністичного демократичного транзиту слід визнати його “неуспішний”, “нерезультативний” варіант. Підстави цього парадоксу криються в негативному смисловому навантаженні терміна “посткомунізм”, його змістовній невизначеності та часовій проміжності, при тому, що поняття “демократичний транзит” включає все багатоманіття пов’язаних з останньою “глобальною демократичною хвилею” суспільно-політичних трансформацій і являється набагато об’ємнішим у змістовному плані, ніж “перехід до демократії” та більш нейтральним з погляду оцінки “результативності” досягнення продекларованого чистого підсумку процесу, тобто відповідності державно-політичних новоутворень загальноприйнятим критеріям сучасної демократії. Однак саме чітка скорегованість цього орієнтиру з вектором перехідного розвитку включає низку центрально- і східно-європейських політич у групу “успішного транзиту”. Ефективне використання наявних сприятливих структурних передумов (наявність національної єдності та відповідної ідентичності, зачатки

і громадянського суспільства й ринкових відносин, оновлений персональний склад владних структур і т.п.) і грамотна соціоекономічна модернізаційна політика обумовили їх значне просування по шляху демократизації. Вибрані вектор руху і стратегія реформування все більше наближають “успішні нові демократії” до класичних західних моделей і відповідно прогресуюче знижують ступінь спадковості по відношенню до комуністичної системи. Навіть якщо найближчим часом ці форми не викристалізуються до стану актуалізації якісно нової дефініційної концептуалізації і, таким чином, не будуть поки що виводитися за рамки свого визначення як “посткомуністичних”, комплект ознак, що складає базову основу концепту “посткомуністична демократія” в них уже значно менше виражений, ніж у варіанті, “неуспішного” транзиту. Останній складають “приречені на демократію” (Шміттер пояснює це, зокрема, відсутністю серйозної теоретичної альтернативи демократії та відповідним міжнародним кліматом) поліморфні типово “посткомуністичні” новоутворення, що посідають лабільне проміжне положення між автократією та демократією, поєднуючи в різних пропорціях риси цих форм і зберігаючи значний масив спадковості з комуністичним режимом, головним чином, відносно кадрів і соціоекономічної політики. Несприятливі структурні фактори, передусім, самотрансформація ключових груп старого номенклатурного класу в центральну ланку нових еліт, поєднавши владу і власність, вибір не самих оптимальних моделей переходу призвели до утворення системи, у якості ключових ознак якої за звичай виділяють:

- криза національної ідентифікації, яка є необхідною передумовою демократичних перетворень і переважаючим принципом установлення меж і гравців політичного поля / 13, с.142-152 /;

- нав'язаний перехідний період або рух по “перевернутій” схемі

- передбачає державно-вольовий, вертикальний шлях реформування;
- зародковий характер громадянського суспільства, неструктурованість на основах плюралізму і неокорпоратизму колективних інтересів і суб'єктів переводить функцію представлення даних інтересів до бюрократичного апарату, що неминуче посилює бюрократизацію влади;
 - відсутність сильної і ефективної державності, що проявляється у слабкості владної “вертикалі”, механізмів репресивного контролю і повзучій децентралізації влади;
 - переважання неінституціональних форм взаємодії соціальних агентів у сфері прийняття важливих політичних рішень демонструє слабкість і малочисельність демократичних інститутів, місце яких активно замінюється асоціальними силами / 5, с.184-196 /;
 - гібридизація режиму, утворення у більшості випадків змішаного типу, який можна дефініціювати як “демократура” (Ф.Шміттер, К.Карл’), “делегативна демократія” (Г. О’Доннелл) або “авторитарна демократія (Р.Саква). Для даних режимів притаманне обмеження можливостей масової політичної участі при недопущенні “підкилимної” конкуренції на рівні елітних груп, що обумовлює “кулуарний” характер політичного процесу / 7, с. 27-28 /. Переважання делегативного елемента над представницьким у якості наслідку дає слабкість або навіть відсутність підзвітності владних структур / 5, с.189 /.

Закладений у всіх вищезнагаданих рисах фактор відчуження соціуму від влади, її дискредитація та розосередження по елітних центрах впливу, взявши за головне у своїй діяльності не питання організації влади як такої, а боротьбу за контроль над державною політикою з метою максимального лобіювання власних матеріальних інтересів обертається глибоким комунікативним розривом між масою

маргіналізованого населення та правлячою елітою.

Реакцією на закритість і непроникненість владної сфери стає прогресуюча автономізація соціумної зони, яка все більше самоорганізується у відповідності з власними нормами і моделями розвитку / 11, с.12 /. Безумовно, це не може не викликати занепокоєння у слабкій сегментованій правлячій еліті, що втратила велику частину важелів контролю за суспільством, але вимушена постійно звертатися до його арбітражу заради вирішення внутрішньокланових суперечок, що ставить перед нею проблему пошуку надійних засад свого володарювання. І тут вона вимушена відштовхуватися від посилки, сформульованої ще Максом Вебером, згідно з якою забезпечити пануванню шанси його подальшого існування може лише один широченний фактор - віра в його легітимність. Ігнорування претензії на легітимність можливе лише за умов абсолютної й очевидної спільності інтересів "керуючих" по відношенню до "керованих" і завдяки повній безпорадності останніх / 1, с.123 /. Таким чином, логіка політичного виживання просто примушує посткомуністичні еліти активно претендувати на легітимність свого існування.

Посткомуністична влада акцентовано легітимізує себе відносно здібностей своїх носіїв до управління (технократична легітимність), у переважній більшості випадків ігноруючи необхідність своєї адекватності волевиявленню "арифметичної більшості" електорату (демократична легітимність), а нерідко й навіть протиставляючи їх. Безумовно, подібні процеси досить типові для систем, що кардинально реформуються, більше того, теорія політичної модернізації встановлює стійку кореляцію між ефективністю політики і ступенем легітимності режиму. Однак технократичний спосіб легітимації посткомуністичної влади явно не вписується в цю схему. Його принципова відмінність

полягає у крайній утилітарно-прагматичній технологізації, що суттєво міняє пріоритети у виборі об'єкту і ресурсів легітимаційної діяльності. З соціоекономічного ресурсу акцент зміщується на символічний, з ефективної політики як необхідної передумови легітимності режиму на безпосередню адміністративну організацію суб'єктом набуття лояльності через інституціоналізовану вертикальну комунікацію, в тому числі з використанням демократичних інститутів і процедур, найсприйнятнішими з яких, з цього погляду, є вибори через їхню одномоментність і надавання формальної довготривалості мандату довіри.

Установка на моментальний електоральний успіх, дефіцит імунітету лабільних перехідних систем до “хвороб” політичного авантюризму і демагогії суттєво підвищують ступінь затребуваності символічних форм вираження політики, котрі вміло маскують справжні цілі пишним покровом міфів і утопій. Наявність значної частини традиціоналізму в посткомуністичній політичній свідомості, архаїзм і дезорієнтація за умов транзитивної “ломки” знижують ступінь його сприйнятливості до “складних” механізмів упорядкування соціуму (конституція, закони) і передають функцію останніх більш примітивним в історичному сенсі знаково-символьним конструкціям. Центральні позиції емоційних та символічних аспектів у комунікативному полі і витискування ними на периферію конкретно-практичних проблем дискурсу як характерну особливість “незахідного” політичного процесу визначив ще Люсиан Пай / 12, с.130/. Посткомуністичні метаморфози масової політичної свідомості створюють широке поле сприятливості цілеспрямованій діяльності по блокуванню його від рефлексії соціальної дійсності, конструюванню і трансплантації системи стійких режимно-лояльних соціальних практик, що модифікують конформну структуру

ЕВО влади електоральну поведінку.

Роллю носія основного легітимаційного навантаження знаковосимвольні форми своєю функціональну значущість геть не обмежують. Інституціональна неоформленість “нових демократій”, відзначені практично всіма політологами, “рідкість і безсилля” демократичних інституцій у посткомуністичному ареалі, все більш помітні парадокси, головний з яких - неприхована невідповідність між обсягом повноважень центральних органів влади та їхньою очевидною слабкістю, а іноді навіть безвладністю - ставлять перед владою проблему упорядкування політичного простору. Недивно, що за таких обставин в умовах державного ресурсодефіциту найбільш привабливим матеріалом для широкомасштабних соціальних споруджень і згладжування протиріч виявляються знаково-символьні ресурси. Інструменталізація останніх як інституціоналізованої структури влади суттєво поширює їхнє функціональне призначення. Символічний капітал стає не тільки засобом, а й основним “демократичним” каналом легітимації. Ця тенденція відбивається і в бурхливому розвитку посткомуністичного “ринку символічної влади”, який виявляє постійний зріст попиту на його “товарний асортимент”, тобто на визнання, привілеї, авторство “суспільної думки”, самих політиків у іпостасі символів. Безумовно, особливою запеклістю відзначається конкуренція за статус суб’єкта демократизації, за її торгову марку / 10, с.9 /. Висока ліквідність символічного капіталу пересуває центральний імпульс політичної діяльності у сферу боротьби за контроль над ЗМІ, кінець кінцем автономізуючи поле влади від інших полів соціального простору і замикаючи його на суто політичних засобах легітимації.

Таким чином, “неуспішність” транзитивних процесів посткомуністичного типу значною мірою корелюється з функціональною

значущістю для структурування і легітимації режиму знаково-символьних систем, або рівнів влади, у площині яких претендуючі на демократичність правлячі еліти відпрацьовують технології безпосереднього набування лояльності.

Мабуть, найзначнішим за масштабністю цілей і витрат із усього посткомуністичного масиву легітимаційних проектів слід вважати реалізований у Росії в 1996-1998 рр. Згідно з коментарем радника голови президентської адміністрації Глеба Павловського, мета цього інформаційного політичного проекту полягала у вибудовуванні комунікаційної вертикалі влади за правилами передвиборної комплексної PR - кампанії засобами столичних mass-media. Головна ідея розповсюдження передвиборних технологій на систему управління за умов відсутності реальних політичних посередників між владою та електоратом полягала у піддержуванні населення в стані конструктивної лояльності щодо влади і реалізації її програм. Не зважаючи на провал цього проекту і своєрідний теоретико-узагальнюючий висновок Павловського про те, що "ідеологія віртуальної диктатури не працює як вертикаль влади", ера технологічних легітимуючих кампаній, може бути менш глобальних і більш короточасних, здається, тільки починається" / 9, с.14-15 /.

Каналізування легітимності через ідеологічний рівень відзначається значною інтенсивністю і насамперед тим утилітарно-технологічним прагматизмом, про який вже було сказано раніше. Комунікативний процес у даній площині має яскраво виражені риси однонаправленості та ідеократичності, що проявляється у прямому нав'язуванні заздалегідь запрограмованих стереотипів політичної свідомості та поведінки. Взаємодія між політикою і сферою ідей здійснюється в аномальних дисфункціональних формах, ідеологія

виступає не спрямовуючим фактором політики, базисом для формування політичної цілі і вироблення політичного курсу, а лише інструментарієм безпосередньої реалізації фундаментальної політичної мети посткомуністичних режимів - легітимного укріплення панування владної еліти з максимальними можливостями власного збагачення. Породжений дисгармонією вакуум у духовній і соціальній ресурсистемі регуляцій і орієнтацій заповнюється актуальним для владних структур змістом, центральні позиції в якому займає патерналізм. Він виявляється єдиною ідеєю, що має стабільне орієнтаційне значення практично для всіх політичних сил посткомуністичного владного поля та величезні потенційні можливості свого теоретичного і практичного розвитку. Єдина перешкода на шляху офіційного визнання ідеології патерналізму, як базової - його очевидна недемократична сутність і традиціональне походження, а найвагоміші аргументи у руки його критиків були дані останніми фінансово-економічними кризами у Південно-Східній Азії та посткомуністичному регіоні, які продемонстрували його негативні системно-руйнівні потенції. Проте, цей досвід не став уроком для посткомуністичної влади, бо легітимуючи себе стосовно суб'єктивних уявлень про ідеальний соціальний порядок (ідеологічна легітимність), вона, як і раніше, має у своєму арсеналі по суті лише одну цілісну ідею - патерналізм, в якому правляча еліта бачить головний, а можливо, і єдиний спосіб свого політичного виживання. Згідно з викладками її провідних ідеологів здійснення демократії "по-російськи", "по-українськи" і т.д. можливо тільки у сполученні з потужною державністю і сильною владою. Можливість проміжних ступенів ігнорується, вибору надається тільки двухполісна альтернатива: сильна стабільна влада - безвладдя. Таким чином, дилема "сильна влада - демократія" пересувається із

рамки парадигми "авторитаризм - демократія" у площину безальтернативного сприймання влади як гаранта свободи, точніше захисниці її паростків, закону і злагоди. У стані запрограмованої "приреченості", породженої відсутністю вільного горизонтального комунікативного дискурсу, суб'єкт демократизації генерується нескладною теоретичною операцією - шляхом імплантації в "тіло" сильної влади, забезпечуючий переваги свободи і порядку, прерогатив перемін, їх модернізаційного імпульсу / 10, с.5-9 /.

Унікальність ідеологічної системи посткомуністичної влади як її рівневої характеристики полягає в тому, що в горнилі процесів політичної плюралізації, переходу до якісно нової парадигми "ідейного ринку" і широкої ідеологічної диференціації правлячих еліт вона створила вельми стійкий режим, високі адаптаційні можливості якого забезпечуються амальгамністю і мозаїчним ідеологічним різноманіттям його складових. Акумуляція в рамках єдиного владного поля самих різноманітних ідейних конструкцій дають режиму практично необмежений простір для найнесподіваніших трансформацій, незаторкуючих, однак, його глибинну сутність. Високу мобільність реалізації "адаптаційних інстинктів" система влади демонструє також на рівні своїх структурних компонентів, тобто ідеологій. Чітка позиція та принципові ідеї стають зайвим баластом. Додержуючись тієї ж самої раніше зазначеної залежності ідеологічної сфери від політичної, а отже від ситуації, що швидко змінюється, комунікаційний процес проходить на рівні міфо- і ідеологем, найважливішими з яких являються контрастно етично забарвлені та меніхейськи протиставлені концепти "демократії" і "соціалізму".

Наступною віхою на цьому шляху через ідеологічну нестійкість до стійкості політичної стає уявлення політичних суб'єктів про саму

необхідність власного позиціювання в рамках ідеологічної шкали. Тут можна виділити два полярних підходи. Представники першого погляду актуалізують значення класифікаційної лінійної топології, значною мірою обумовлюючи свій успіх формальною фіксацією свого політичного статус-кво на ліво-правій шкалі / 4, с.4 /. Прибічники протилежного підходу додержуються думки про її повну політичну і концептуальну вичерпаність / 2, с.4 /. Перші отримують як дивіденди підтримку свого традиційного електорату, другі - необмежений простір для результативного маневрування. Безумовно, найбільш рельєфно виявляються всі вищезазначені процеси в період передвиборної кампанії, коли семіотичні системи комунікації відчують найбільше навантаження.

Проте не тільки запрограмований результат стає об'єктом діяльності влади, безумовно, ще більше значення, особливо у перспективі, має нормативний зміст процедури виборів, її смислоутворюючий компонент. Конституювання виборів у якості базового демократичного інституту супроводжується їх поступовим "вписуванням" у структуру етатистського міфу, який є ідейним фундаментом традиційно-патерналістського культу держави. Вибори, включені в конструкцію етатистського міфу, реінкарнують його на новій демократичній основі, становлячись тими самими "моментами історії", одноразовими історичними актами, на які тільки й вистачає самосвідомості та організаційної волі мас, увесь інший час перебуваючих: в повній необізнаності щодо своїх інтересів /8, с.138/.

Подібна мімікрія, свого роду "традиціоналізація" демократії, зрозуміло, не може бути здійснена в межах однієї семіотичної системи влади, не менш важливими в цьому процесі є її стилістичні рівні. Стійкий зріст попиту на засоби маніпулювання, який є реакцією на

електоральне очікування компенсації масиву “відкладених бажань” у сфері комфортних умов життя, підвищує відповідно легітимаційне і структуруюче навантаження риторичного і ритуального каналів комунікації. Висока ліквідність на політичному ринку лідерів-спасителів і чудотворців, масштабність їхніх компенсаційних обіцянок, “чарівнича” простота пропонованих способів вирішення найважчих проблем і заклиналина форма публічних виступів формують “магічний” стиль влади, закріплюючий на символічному рівні перевернення її делегативного елементу над представницьким / 5, с.194 /. Риторичними засобами (зокрема, оперування терміном “влада” відносно її окремих суб’єктів, тобто президента, уряду і т.п.), владі надаються риси тотальності та глобальної сконцентрованості, що прямо протирічить ідеї розподілу влад, принципам плюральності і сегментарності демократії, лишаючи останніх їхньої нормативної цінності. Знеособлена форма речових конструкцій, що використовуються для аналітики ситуації у період власної діяльності (“промисловість розвалюється”, “реформи не йдуть” і т.п.) імплантують у масову політичну свідомість фольклорну “криву логіку смислу” або “логіку чуда”, згідно з якою все відбувається ніби само собою, поза зусиль суб’єктів влади, обезсмыслюючи, таким чином, саме поняття відповідальності влади.

Орієнтація посткомуністичних правлячих еліт на “потlach”, тобто ритуальне закріплення статусно-символьний обмін як спосіб накопичення політичного капіталу, формує якісно нову ритуальну стилістику влади, її невід’ємними атрибутами стають підкреслена святковість, пристойність і респектабельність у помпезному архітектурному інтер’єрі / 6, с.25-30 /. Святковий ритуал, як основна форма індокринатії режиму, поступово втрачає характерні для попереднього періоду спонтанно-карнавальні риси, набуваючи більш

організованого характеру. Занепад епохи переоцінок і перемін знаменується заміщенням карнавальних форм комунікації “високим стилем” більш невразливим для критики. Основним функціональним призначенням ритуалу стає позитивна легітимація режиму шляхом створення його стабільного символічного обрамлення.

Таким чином, досягнення необхідного рівня стабільності посткомуністична влада стратегічно забезпечує не шляхом погодження інтересів в ході вільного комунікативного дискурсу, а насамперед за допомогою нав’язування архаїко-патерналістських стереотипів і соціальних практик. Орієнтація на утилітарно-прагматичний “технологічний” спосіб легітимації, здійснюваний у площині знаково-символьних рівнів вертикально-однонаправленої комунікації, вибір в якості основного “демократичного” матеріалу структурування політичного простору “віртуальних” знаково-символьних ресурсів консервують стан багатомірної залежності від влади, додаючи їй онтологічного смислу і легітимуючи її і в цьому вимірі, що різко обмежує трансформаційні можливості посткомуністичних транзитів.

Література

1. Weber M. Wirtschaft und gesellschaft : grundrib der verschehenden Soziologie. - Tubingen : Mohr, 1980. - 945 s.
2. Владиславлев А. “Отечество” в поисках веры// Аргументы и факты,- 1999.- № 19.- С.4.
3. Волков В.В. О концепции практик (и) в социальных науках// Социс.- 1997.- № 6. - С.9-23.
4. Выдрин Д. Про это// Зеркало недели.- 1999.- № 14. -С.4.
5. О’Доннелл Г. Делегативная демократия// Век XX и мир,-1994.-

№ 7-8.- С.183-199.

6. Захаров А.В. Народные образы власти// Полис,- 1998.- № 1.С.23-35

7. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам// Полис.- 1998.- № I. - С.6-37.

8. Мирский Г.В. Авторитаризм и демократия: две модели// Полис.- 1996.- № 6.- С.136-144.

9. Павловский Г. Ельцин успокоился до весны: /Беседа с советником главы президентской администрации / Записала Наталья Геворкян//Коммерсант. Власть.- 1998.- У 48/300/.-С.14-16.

10. Павловский Г. Пределы русской демократии. Стилистические примечания// Век XX и мир.- 1994.-№- 7-8.- С.2-14.

11. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России// Полис.- 1998.-№ 3.- С.7-15.

12. Салмин А.М. Современная полиция под знаком Аристотеля// Полис.-1992.-№ 5.- С.123-132.

13. Шмиттер Ф.К. Угрозы и дилеммы демократии// Век XX и мир.- 1994.- № 7-8.- С.142-161.

Геостратегічні інтереси України і геополітичні орієнтації політичних партій.

20 століття увійшло в історію сучасної цивілізації людства як доба істотних змін на політичній карті світу. Змінився світопорядок, з'явилися нові незалежні суверенні держави, заявили про себе не тільки окремі народи та їх країни, а цілі континенти і регіони.

У суперечливому, але взаємопов'язаному світі кінця 20 ст. окреслюються контури нового, третього тисячоліття. Яке воно буде на початку своєї еволюції, тобто у 21 віці, відповідь повинна бути багато в чому сформована уже сьогодні. А чи готова на рубежі двох тисячоліть світова спільнота до вирішення нагальних актуальних проблем, що постали перед нею на весь зріст, з врахуванням інтересів всього людства, його цінностей і надбань? У цьому контексті однозначної відповіді, з урахуванням надто складних процесів, що відбуваються у сучасному світі, знайти дуже складно. Складність зумовлена якісними і кількісними змінами, їх характером і темпом перетворень сучасного світу, що відбуваються на всіх континентах планети. У 80-90-ті роки соціально-економічні, політико-правові, культурно-духовні засади розвитку суспільства зазнали суттєвих змін під тиском глобальних геополітичних перетворень, які стали сьогодні реальністю для десятків новостворених держав і народів, що мешкають в них.

Звичайно, найбільш гучнішою геополітичною подією кінця 20 ст. стало припинення існування СРСР як другої наддержави (поряд з США) у світі, а також викликаний цим розпад соціалістичної системи і організації Варшавського договору як військово-політичної структури, що протистояли Заходу і НАТО. Світ поступово став трансформуватися з біполярного в багатополярний. Хоча, на думку деяких політиків і політологів (особливо з

країн СНД), нарастає тенденція світового гегемонізму США і НАТО, а це може призвести до монополярності світу.

Корінні перетворення на європейському і євразійському просторах характеризуються двома тенденціями. Перша, - дезінтеграційна – була панівною під час розпаду СРСР, Югославії, Чехо-Словачії. Внаслідок її дії утворилося 22 нових держави. Змінилися не тільки політичні карти Європи і Азії, а й в переважній більшості новоутворених країн відбулася докорінна зміна суспільних відносин. Друга тенденція інтеграції, - характеризується пошуком молодими державами ймовірних партнерів для співробітництва, з'ясуванням геополітичного становища, місця і ролі у сучасному світі, на континенті, в регіоні.

В результаті геополітичних перетворень колишнього СРСР на його просторах утворилося 15 незалежних суверенних держав, серед яких чільне місце посідає і Україна.

Просторове розташування України, розміри її території, 50-млн. населення, природні ресурси в поєднанні з її потенційними можливостями в науковій, економічній та інших сферах суспільного життя дають їй змогу і право мати статус гідної європейською держави з відповідною геополітичною діяльністю та геостратегічною орієнтацією. Специфіка геополітичних координат України виходить з того, що вона розташована на межі двох регіонів – Європи і Євразії. Тому після проголошення незалежності і світового визнання перед Україною постала проблема зовнішньополітичних, геостратегічних орієнтирів. Умовно їх можна охарактеризувати так:

1. Економічна і політична інтеграція з Росією, Білорусією, іншими країнами СНД, яка щойно була утворена у грудні 1991 р;
2. Економічна інтеграція з Центральною і Зхідною Європою та зміцнення на цій основі політичних і науково-технічних зв'язків;
3. Розвиток державності України лише через опору на власні сили;

4. Розвиток державності України через балансування між Сходом і Заходом.

Для оцінки перспектив інтеграції України у світове співтовариство в цілому та європейський геополітичний простір зокрема, необхідно було визначити, якою мірою участь України в тих чи інших процесах і напрямках, що відбуваються на геополітичному екрані континенту, відповідає її національним інтересам, забезпечує незалежність та безпеку. Саме з тих позицій необхідно було виходити формуючи свою зовнішню політику та геостратегічні орієнтири, адже Україна проголосила себе позаблоковою, без'ядерною державою.

Концептуальні засади зовнішньої політики, закладені в "Декларації про державний суверенітет України" від 16 липня 1990 р., "Основних напрямках зовнішньої політики України", - прийнятими Верховною Радою 2 липня 1993 р., "Концепції національної безпеки України", схваліною Верховною Радою 16 січня 1997 р. та інших важливих документах держави, знайшли узагальнене відображення в Конституції України. Так в ст. 18 констатується: "Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права" [3].

Пріоритетними напрямками визнані:

- розвиток двосторонніх міждержавних відносин, розширення участі в європейському регіональному співробітництві;
- співробітництво в межах СНД;
- участь в ООН та інших міжнародних організаціях;
- розвиток стосунків з державами Центральної і Західної Європи та НАТО;
- встановлення і розвиток відносин з країнами Азії, Африки та Латинської Америки.

Для кожної молодої суверенної держави, що вступає у світову спільноту, велику роль відіграє численна кількість чинників. Серед них і історичне минуле, що пов'язує її з героїчними і трагічними подіями в житті народу та колишньої країни, і складність трансформації всього комплексу суспільних відносин сьогодення, і не завжди чітко окреслені перспективи еволюції прогресу. Україна, як і абсолютна більшість таких держав, відчуває на собі всі складності світового визнання, але намагається увійти до геополітичного простору повноправним й активним його суб'єктом. Про це свідчать слідуючі факти, хоча вони сприймаються неоднозначно в Україні і в світі.

По-перше, судячи з проаналізованого вище, можна з впевненістю стверджувати, як позитивний фактор, - входження України у загальносвітове і особливо загальноєвропейське співтовариство відбулося.

По-друге, визначивши свій геополітичний стан між Сходом і Заходом, Україна визначила і свої геостратегічні орієнтири, що зводяться до паритетної зовнішньополітичної діяльності у двох напрямках: перший – Європа, США, НАТО (на нашу думку він зараз переважає); другий – СНД, Росія (відносно останньої – відбувається деякий ренесанс у стосунках з нею).

По-третє, має місце і так званий південно-східний вектор у міжнародних стосунках України. Але треба зазначити, якщо з країнами Азії, зокрема Близького Сходу, встановлені доволі сталі відносини, то з іншими регіонами процес розвитку взаєморозуміння і співробітництва явно затягнувся, або носить епізодичний характер.

По-четверте, формування зовнішньополітичної діяльності і вибір геостратегічних партнерів України багато в чому залежить від рівня соціально-економічного розвитку, ступеню демократичності суспільства, його цивілізованості, авторитету політиковладних структур, консолідації і злагоди в середині країни різних політичних організацій, ствердження загальнолюдських цінностей, виконанні взятих на себе обов'язків тощо. Відповідно цих та багатьох інших факторів в тій чи іншій мірі світова спільнота, а особливо її

лідери, сприймають намагання молодшої країни на визнання.

По-п'яте, в українському суспільстві, серед населення різних регіонів склалися доволі сталі уявлення щодо партнерства на світовій арені. Звичайно, що ці погляди і настрої акумулюють в своїй практичній діяльності політичні партії, перш за все, в стінах Верховної Ради, підтримуючи або спростовуючи офіційний курс держави на міжнародній арені.

Подальші міжнародні події, складні процеси входження України у світове суспільство та неоднозначні оцінки, погляди настрої щодо цього в українському суспільстві сконцентрували на сьогодні два головних геостратегічних орієнтири держав. Перший – це західний вектор: співробітництво з країнами Центральної і Західної Європи та їх структурами: Радою Європи, ОБСЄ, Європейським Союзом, державами Центрально-Європейської ініціативи тощо, а також з США і НАТО. Другий – це східний вектор: розвиток відносин з країнами СНД загалом і Росією зокрема. Стосовно пріоритетності цих векторів Президент України Л.Кучма відповів так: "Коли нас запитують – куди йде Україна – на Захід чи на Схід, ми відповідаємо: вона була, є і лишатиметься там, де їй визначено історією і географією. Україна не відділяє свого майбутнього від майбутнього Європи. Так само, як і майбутнє Європи, і ми в цьому переконані, не може розглядатися окремо від майбутнього України"[2, с.64]. Додамо, що проблема пріоритетності відносин України з Заходом чи Сходом виступає серед самих найголовніших з перших днів існування держави. Серед політичних діячів, політиків, політологів, політичних партій і рухів, громадських об'єднань, врешті решт в українському суспільстві загалом точаться дискусії і наводяться аргументи "за" або "проти" стосовно переваги якогось напрямку зовнішньополітичного стратегічного курсу України.

Саме тому актуальність, теоретична і практична значимість, наукова доцільність обраної для дослідження проблеми зумовлені необхідністю з'ясування зовнішньополітичних геостратегічних орієнтирів та інтересів України і аналізу програмних геополітичних позицій та практичних дій

політичних партій щодо зовнішньополітичного курсу держави загалом і її стратегічного партнерства на міжнародній арені зокрема.

На початок 2000 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано понад 90 політичних партій. Серед них багато таких, що вже давно відомі, мають авторитет, постійно знаходяться у вирії політичних подій, впливають на формування внутрішньої і зовнішньої політики держави. Особливо їх діяльність активізувалася у зв'язку з парламентськими виборами 1998 р. і боротьбою за президенство у 1999 р. Важливими факторами у передвиборчій боротьбі були і є зовнішньополітичні орієнтири партій, принципи і напрямки їх реалізації, виявлення стратегічних партнерів у світовому співтоваристві. До того ж зовнішньополітичні позиції партій багато в чому впливають і на формування всього комплексу перетворень основних засад внутрішньої політики держави, а звідси добробуту і злагоди або жебрацтва і соціальному протистоянню у суспільстві. Звідси, важливо зупинитися на аналізі зовнішньополітичних програм партій, які уже гучно заявили про себе на політичній арені України і за її межами, в більшій чи меншій мірі впливають на формування геостратегічної політики держави через парламент і своїх представників у виконавчих органах державної влади, створюють міжнародний імідж країни. Тому зосередимо увагу, перш за все, на зовнішньополітичних орієнтирах 30 політичних партій та виборчих блоків партій, які активно діяли у передвиборчій боротьбі до парламенту і більшість з яких залишаються домінуючими у передвиборчій президентській кампанії [7]. Визначаючи їхні геостратегічні позиції підкреслимо 4 основних напрямки зовнішньополітичної орієнтації партій і блоків партій: перший – пріоритетний розвиток відносин з країнами СНД; другий – переважне співробітництво з державами Заходу і НАТО; третій – багатовекторність у міжнародних стосунках; четвертий – акцент на “самостійницькому”, незалежному ні від Сходу, ні від Заходу розвитку України.

До першого напрямку, таким чином слід віднести партії та блоки, що орієнтуються на всебічний розвиток відносин і інтеграцію з країнами СНД:

- Комуністична партія України виступає за створення нової добровільної спільності – Союз рівноправних братніх народів, входження у союз Росії та Білорусії, поглиблення інтеграції зі всіма країнами СНД;

- Соціалістична партія України та Селянська партія України напередодні виборів у 1998 р. об'єдналися у виборчий блок “За правду, за народ, за Україну!”. Їх передвиборча програма спрямована на розвиток добросусідських, братерських економічних та політичних відносин, пердусім із слов'янським світом, Росією і Білорусією;

- Прогресивна соціалістична партія України у сфері зовнішньої політики передбачає визнати стратегічним союзником України Російську Федерацію та Білорусь. Вважає необхідним засудити політику протистояння братніх народів;

- Партія “Союз” виступає за спільність народів України, Білорусії, Росії;

- Партія регіонального відродження України передбачає стратегічне партнерство в міжнародних справах з братніми народами Росії і Білорусії, добросусідські відносини з країнами – сусідами без будь-якої дискримінації для відносин з іншими державами;

- Партія захисників Вітчизни пропонує скасувати митні бар'єри з країнами СНД;

- Українська партія справедливості та Громадянський конгрес України напередодні виборів 1998 р. об'єдналися у виборчий блок “Трудова Україна”. Їх передвиборча програма у сфері політики припускає входження України в систему колективної безпеки країн СНД[6, 7].

Другий напрямок зовнішньополітичних позицій партій підкреслює значимість для України входження до європейських та світових політичних структур, розвиток відносин з країнами Заходу:

- Народний Рух України виступає за економічну, політичну, військову інтеграцію України в Європу, НАТО;

-Партія Зелених України домагатиметься впровадження засад Європейської Хартії місцевого самоврядування; виступає за позаблоковий статус України;

- Українська християнсько-демократична партія, партія «Християнсько-народний союз» напередодні виборів об'єдналися у виборчий блок "Вперед Україно!". Вони пропонують реальний шлях поступу до цивілізованого Європейського співтовариства, де кожна держава є повноправним учасником процесу інтеграції;

- Демократична партія України та партія економічного відродження утворили виборчий блок "Блок Демократичних партій – НЕП (Народовладдя, економіка, порядок)". Цей блок пропонує проводити курс на зближення з економічно розвиненими країнами Євросоюзу;

- Соціал-демократична партія України акцентує увагу на демократичні принципи і свободи Заходу; застосування досвіду західноєвропейської цивілізації в Україні;

- Партія національно-економічного розвитку України виступає за регулювання зовнішньоекономічної діяльності з метою входження України в світові та регіональні економічні організації;

- Християнсько-демократична партія України відстоює всебічний розвиток відносин з країнами Заходу і європейськими політичними структурами;

- Республіканська християнська партія наполягає на розширенні зв'язків з міжнародними структурами Європи і світу;

- Українська селянська демократична партія та ліберально-демократична партія України утворюють виборчий блок "Європейський вибір України". Вони виступають за входження України в політичний, економічний, правовий, інформаційний та культурний простір Європи[8].

Третій напрямок являє собою багатовекторність зовнішньополітичних позицій партій:

- Всеукраїнське об'єднання "Громада" дотримується курсу на інтеграцію в світові і європейські структури, розвиток стратегічного партнерства з США та дружніх стосунків з країнами СНД і особливо з Росією;

- Народно-демократична партія у зовнішній політиці підтримує дружні відносини України з країнами СНД, та поступову інтеграцію у європейське та світове співтовариство;

- Соціал-демократична партія України (об'єднана) виступає за зміцнення суверенітету, цілості та недоторканності території України, піднесення авторитету нашої держави у світі, як на Заході, так і на Сході;

- Партія «Міжрегіональний блок реформ та Конституційно-демократична партія утворили виборчий блок «СЛОН – Соціально-ліберальне об'єднання». У сфері зовнішньої політики блок виступає за європейський вибір України, але здійснити цей вибір можливо тільки в межах тісного стратегічного партнерства з Росією;

- Партія праці, Ліберальна партія України напередодні виборів 1998 р. об'єдналися у виборчий блок "Партія праці та ліберальна партія - разом". Їх передвиборча програма у політичній сфері: "Ми знаємо, як будувати оновлену Україну, єднаючи Схід і Захід";

- Партія "Реформи і порядок" виступає за співпрацю з країнами СНД та Європи;

- Партія духовного, економічного і соціального прогресу виступає за підвищення міжнародного авторитету України, за економічні та політичні зв'язки з країнами СНД, насамперед з Росією та Білорусією;

- Партія мусульман України виступає за підтримку відносин із східними країнами СНД і світу;

- Аграрна партія України у галузі зовнішньої політики обстоює позаблоковий статус України;

- Всеукраїнська партія трудящих наголошує на співробітництві з трудящими СНД і Заходу;

- Всеукраїнська партія жіночих ініціатив виступає за поглиблення інтеграції України в міжнародне співтовариство, за активну участь України в процесі створення колективної безпеки в Європі, за Україну як безядерну державу, за сприяння трансформації НАТО у систему колективної безпеки, за укладення повномасштабних угод з сусідніми державами СНД[5,с.21-27].

Четвертий напрямок представляють виборчий блок партій “Менше слів” (Соціал-національна партія України, Всеукраїнське політичне об’єднання “Державна самостійність України”), Українська національна асамблея (УНА), виборчий блок партій “Національний фронт” (Конгрес українських націоналістів, Українська консервативна республіканська партія, Українська республіканська партія). Майбутнє України вони пов’язують з “незалежним” у прямому розумінні цього слова, “самостійницьким” розвитком держави. У їх програмах відсутні зовнішньополітичні орієнтири, мова йде лише про зовнішньоекономічні зв’язки і знаходження Україною свого особливого геополітичного місця і значення між Сходом і Заходом та мусульманським світом[4,с.106-110].

Таким чином вочевидь, що першого напрямку дотримуються переважно ліві партії, другого – правоцентристи, націонал-демократи, третього – центристи, четвертого – крайньо праві, радикальні націоналісти.

За нашими умовними підрахунками яскраво виражені зовнішньополітичні позиції знайшли відображення у прграмах 38% партій і блоків, помірковано виражені – у 31%, виражені у загальних рисах – у 19%, поверхньо або зовсім не виражені – у 12% партій та блоків. Слід зазначити, що такі партії і блоки як СЛОН, “Союз”, “Європейський вибір України”, Партія Регіонального відродження України, Всеукраїнська партія жіночих ініціатив яскраво відобразили свої зовнішньополітичні позиції, але ... жодна з них не набрала й 1% голосів виборців на парламентських виборах минулого року. І, навпаки, наприклад Партія Зелених України відобразила дуже поверхньо свої

зовнішньополітичні орієнтири, але набрала більше 5% голосів виборців, тим самим увійшовши до парламенту.

Найбільша кількість партій і блоків (11 з 30) зробили акцент на багатовекторності зовнішньополітичних позицій у передвиборчих програмах.

Метою данного соціологічного дослідження є прагнення познати наскільки політичні партії та блоки близьки у своїх політичних позиціях до “багатовекторної” політики. Під терміном “багатовекторна” політика треба розуміти політичні орієнтації партій за співробітництво з СНД і країнами

Заходу та їх загальними політичними структурами і організаціями. У виборах 29 березня 1998 року брали участь 30 партій та блоків[1,с.3].

При аналізі передвиборчих програм було виділено чотири напрямки:

I – політичні партії та блоки які висловлювалися за співробітництво з СНД. Це 7 партій та блоків;

II – політичні партії та блоки які висловлювалися за співробітництво з Заходом, це 9 партій та блоків;

III- політичні партії та блоки які висловлювалися за співробітництво з СНД, Заходом та США, це 11 партій та блоків;

IV – політичні партії та блоки які висловлювалися за “самостійний” розвиток України, це 3 політичні сили.

При обчислюванні у відсотковому складі геополітичних орієнтацій партій та блоків вийшли такі данні:

- на багатовекторній зовнішній політиці наголошують 36,7% партій і блоків;
- за переважену орієнтацію на Захід – 30%;
- за пріоритетне співробітництво з СНД висловились – 23,3% партій і блоків;
- за самостійний розвиток України – 10%;

Таким чином, підсумовуючи розглянуту проблему, визначаємо пріоритетність двох головних геостратегічних векторів у зовнішньополітичних

позиціях як держави, так і політичних партій України. При цьому зазначимо, що не дивлячись на прагнення нинішнього політичного керівництва України якомога швидше увійти у світове співтовариство, інтегруючись до європейських і трансатлантичних структур при підтримці правоцентристських і правових політичних сил в державі — ці намагання урівноважуються необхідністю врахування історичної єдності, суто людських факторів, економічною і навіть спровинною взаємозалежністю України і багатьох пострадянських країн в межах СНД, на що наголошують ліві і лівоцентристські політичні сили, маючи на увазі особливу значимість стратегічного партнерства з Росією і Білорусією. Одже, зовнішньополітичні важелі показують сьогодні приблизний паритет у стосунках України з Сходом і Заходом.

Цей процес, як свідчить викладений вище матеріал, динамічний, суперечливий, але взаємопов'язаний. Звідси він потребує подальшого аналізу, а досліджена проблема нових підходів до її розгляду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Внешнеполитическое положение Украины после 29 марта // Закон и бизнес. – 1998. - №17. – с.3.
2. Гуменюк Б.І. Вперше, та не найліпше // Політика і час. –1998. -№4. – с.64.
3. Конституція України. –К., 1996. –Ст.18.
4. Махненко М. Ліві, праві, центр. Інтереси і наміри // Віче. –1997. -№6. – с.106-110.
5. Парахонський В. Вибори відбулися, вибір попереду. Попередній аналіз з деяким геополітичним аспектом // Політика і час. –1998. -№6. –с.21-27.
6. Політичні партії України: Довідник. –К., 1998. –с. 61-153
7. Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упор. М.Томенко, О.Прощенко. –К., 1998. –с. 5-126
8. Рубан В.В., Серегина Н.С. Многопартийная система Украины: как она есть. –Х., 1998. –с. 11-133